

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัยเอกสาร ชุมชนต้นแบบที่นำแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานในการกำหนดกรอบแนวคิด ที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ โดยจะนำเสนอเป็น 5 ส่วนด้วยกัน คือ

- 1) แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาความยากจน
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน
- 4) แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน
- 5) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

1. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541 : 62) เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้า และบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆ โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยต่างๆที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ

อำพล เสนาณรงค์ (2542 : 9) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพยายามพึ่งตนเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ให้พอมีพอกิน โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อ จากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้ของจากที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือ ในประเทศมากที่สุด พยายามก่อหนี้ให้น้อยที่สุดและควรมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เพื่อ หารายจ่ายไม่เกินรายรับ

ณรงค์ โชควัฒนา (2542 : 16 – 17) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยไม่มองเฉพาะเศรษฐกิจอย่างเดียว ต้องมองสังคม และสิ่งแวดล้อมพร้อมๆ ไปด้วย การพัฒนา โดยการพัฒนา ต้องมองรอบด้าน เรียกว่า บูรณาการและพึ่งตนเอง พึ่งเงินออม สติปัญญา และการตลาด โดยอาศัยปัจจัยในการพัฒนา คือ คนและเป้าหมายของคน ก็คือ อยู่ดี กินดี มีสุขทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา คุณธรรม เศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดี

ประเวศ วะสี (2542 : 4 – 6) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การมีความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ ดังนี้

- 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
- 2) จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็น
- 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม จะทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร ได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงินๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
- 6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้น เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากรากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง
- 7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่ขี้อวด เดี๋ยวจน เดี๋ยวรวยแบบกะทันหันปรับตัวไม่ทัน แต่เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจะทำให้สุขภาพจิตดี

บุญเสริม บุญเจริญผล (2543 : 4) ได้อธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นการดำเนินการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอ ด้วยความพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเอง ให้พอเพียงสำหรับคนในครอบครัวกินและใช้ หากผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จึงขาย หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว โดยไม่นำมาบริโภคด้วย นอกจากนั้น การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและบริโภค

กรมวิชาการ (2546 : 160) ได้กล่าวถึงความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงว่า หมายถึง พอเพียงในอย่างน้อย 7 ประการด้วยกันคือ

- 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
- 2) จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็นและทำลายมาก
- 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหารได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน
- 4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
- 6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้นเศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง เช่น เศรษฐกิจของจังหวัดตราด ขณะนี้ไม่กระทบกระเทือนจากฟองสบู่แตก ไม่มีคนตกงาน เพราะอยู่บนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เอื้อต่ออาชีพการทำสวนผลไม้ ทำการประมง และการท่องเที่ยว
- 7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่รู้จบวาบ เดี่ยวจนเดี่ยวรวยแบบกะทันหันแค่ช่วงงานไม่มีกินไม่มีใช้ ถ้าเป็นแบบนั้นประสาทมนุษย์คงทนไม่ไหวต่อความผันผวนที่เร็วเกิน จึงสุขภาพจิตเสีย เครียด เพี้ยน รุนแรง ฆ่าตัวตาย ตัดยา เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจึงทำให้สุขภาพจิตดี

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2548 : 1) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็ว แต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับก่อน

จากการศึกษาความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง สามารถสรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ฯ ได้ทรงพระราชทาน แก่ปวงชนชาวไทย ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่ จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลง ทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินงานทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนให้มีความสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความ รอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้ สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

2. หลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2.1 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้ (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. 2549 : 2)

2.1.1 กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทาง ที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจาก ภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2.2.2 คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตน ได้ในทุกกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

2.2.3 คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะ เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

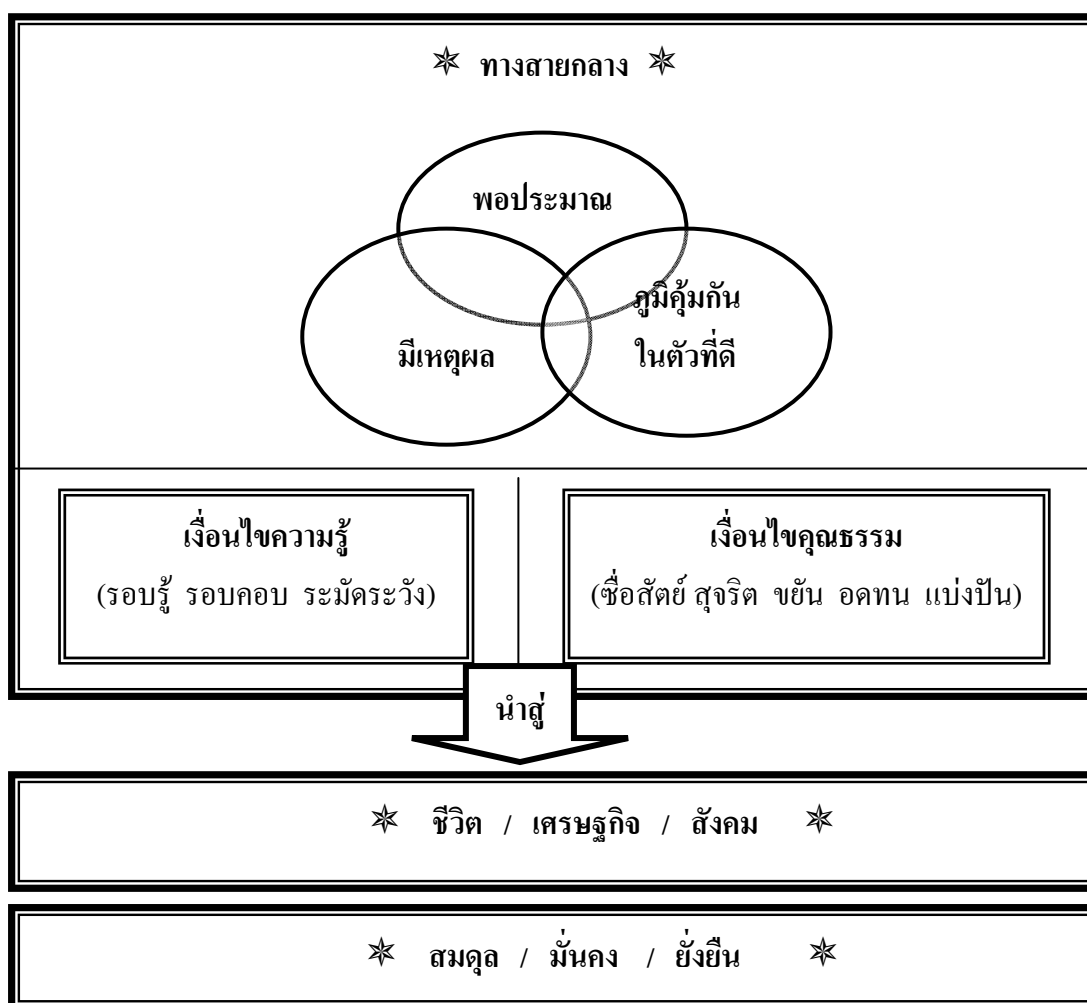
2.2.4 เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียง นั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วยมีความตระหนักใน คุณธรรมมีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

2.2.5 แนวทางปฏิบัติ / ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

จากการศึกษาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถสรุป หลักแนวคิด โดยแสดงได้ดัง แผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงสรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
ที่มา (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2549 : 5)

โดยสรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นกรอบแนวคิดที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และทุกระดับ โดยอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง และเป็นการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน โดยประกอบไปด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งจะต้องมีเงื่อนไขในเรื่องความรู้ และคุณธรรมประกอบด้วย ส่วนในแนวทางปฏิบัติ ต้องมีการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

2.2 จุดเน้นของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จุดเน้นของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีดังนี้ (สมบัติ กุสุมาวดี, มปป : 6 – 8)

2.2.1 เน้นให้คนเข้าใจลักษณะพื้นฐานทางสังคมว่า “ความเปลี่ยนแปลง” คือความจริงแท้ทางสังคม หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถือว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นอนิจจะลักษณะของสังคม ดังนั้น คนในสังคมจึงต้องรู้จักมองโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลานี้เป็นระบบ ต้องไม่มองโลกอย่างหยุดนิ่งตายตัว ต้องเข้าใจว่าทุกอย่างล้วนอยู่ภายใต้พลังพลวัต การเปลี่ยนแปลงซึ่งมีตรรกะของเหตุและผลที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

2.2.2 เน้นการสร้างความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เมื่อมองโลกในเชิงพลวัตแล้ว คนก็ต้องหันกลับมาถามทบทวนตนเองว่าจะเตรียมพร้อมตนเองครอบคลุมชุมชน องค์กรและประเทศชาติ ให้สามารถรองรับเข้ากับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร หากพิจารณาจากคำนิยามข้างต้น จะเห็นได้ว่าหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ไม่ได้ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ แต่ประเด็นสำคัญกลับอยู่ที่ว่าจะปรับตัวเปลี่ยนแปลงให้เท่าทันและมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสเหล่านั้นอย่างไร?

2.2.3 เน้นการสร้างสมดุล มั่นคง และความยั่งยืนระยะยาว กล่าวคือ ในการที่จะปรับตัวให้พร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ หลักสำคัญในการเตรียมความพร้อมนี้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจะไม่มองเพียงแค่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หรือการเอาตัวรอดได้ในระยะสั้น ๆ หรือการแก้ปัญหาให้แต่ตัวเองเอาตัวรอดได้ แต่ไปสร้างความเสียหายให้กับภาคส่วนอื่น หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจะเน้นเรื่องของการมองการไกล การเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งและ การมีชีวิตที่ดีร่วมกันในระยะยาว

2.2.4 เน้นความพอดี พอประมาณ รู้จักตนเอง รู้จักบริบท ในการที่จะทำให้สังคมชุมชนองค์กรมีความสมดุลยั่งยืนระยะยาว คนในสังคมจะต้อง “รู้เรา รู้เขา” คือ รู้จักตนเอง รู้จักรากเหง้า ประวัติศาสตร์ ทรัพยากร ความสามารถ จุดแข็ง จุดอ่อนของตนเอง และรู้จักวิเคราะห์บริบท/สภาพแวดล้อมแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน รวมทั้งรู้จักทำความเข้าใจสังคม/ชุมชน/

องค์กรในส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และเมื่อพิจารณา “ตัวเราและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง” อย่างรอบด้านแล้ว หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจะเน้นให้เราได้รู้จัก “ความพอประมาณ” และ “ความพอดี” กล่าวคือรู้จักประเมินและประมาณตนเองว่า “ความพอดี พอเหมาะพอควร” สำหรับสังคม/ชุมชน/องค์กรของเราควรจะมีอยู่ ณ จุดใด สิ่งที่เราควรหลีกเลี่ยงก็คือ การทำอะไรที่สุดโต่งทั้งในทางบวกและทางลบ เช่น การทำอะไรที่เกินความสามารถ เกินศักยภาพและขีดความสามารถแห่งทางสังคม หรือการทำอะไรที่ต่ำกว่าความสามารถ ศักยภาพและความเป็นจริงของตนเอง เป็นต้น

2.2.5 เน้นการมีความรู้ และคุณธรรม คนที่จะรู้จักตนเอง รู้จักสภาพแวดล้อมและรู้จักประมาณตนเองนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และมีธรรมะอยู่ในจิตใจ เงื่อนไขสำคัญที่หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถือว่าเป็นหัวใจสำคัญก็คือ การที่คนในสังคม/ชุมชน/องค์กรจะต้องใช้ชีวิตและทำงานอยู่บนพื้นฐานของความรู้ การมีสติปัญญา และการหมั่นเรียนรู้แสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง มากกว่าการใช้แต่อารมณ์ความรู้สึกและอคติเดิม ๆ ในการคิดตัดสินใจ รวมทั้ง คนในสังคม/ชุมชน/องค์กรจะต้องมีคุณธรรม เป็นพื้นฐานของจิตใจ เช่น มีความ پاکเพียร อุตสาหะ มีระเบียบวินัย ซื่อสัตย์สุจริต มีสัมมาอาชีวะ มีธรรมะในจิตใจ มีความสามัคคี เป็นต้น

2.2.6 เน้นการพึ่งตนเอง การพึ่งพิงอิงกัน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เป้าประสงค์สำคัญของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงก็คือทำให้คน/ครอบครัว/ชุมชน/องค์กร/สังคมสามารถที่จะยืนหยัดบนขาของตนเอง แม้ “การพึ่งตนเองได้” คือหัวใจสำคัญแต่การพึ่งตนเองได้มิได้หมายความว่า จะใช้ชีวิตแบบปัจเจกชนนิยม ตัวใครตัวมัน ตัดขาดความสัมพันธ์จากโลกภายนอก หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงส่งเสริม “การพึ่งตนเองแบบยั่งยืน” กล่าวคือการรู้จักสร้างความสัมพันธ์ ร่วมมือ ช่วยเหลือ แบ่งปัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกับผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ส่งเสริมให้คนอื่นแต่ประโยชน์ส่วนตน (Self – Interest) เป็นที่ตั้ง แต่ให้คุณค่าอย่างยิ่งกับการสร้างวิสัยทัศน์และค่านิยมของคนให้รู้จักรับผิดชอบต่อส่วนรวม (Collective Interest) เพราะประโยชน์ส่วนรวมคือสิ่งที่สร้างความสงบ สันติและความผาสุกของทุกคนในสังคมในระยะยาว

จากจุดเน้นของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ในลำดับแรกจะต้องเน้นให้คนเข้าใจลักษณะพื้นฐานทางสังคมว่าทุกอย่างล้วนอยู่ภายใต้พลังพลวัต การเปลี่ยนแปลงซึ่งมีตรรกะของเหตุและผลที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ส่วนลำดับที่สองต้องสร้างความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลง ลำดับที่สามจะต้องปรับตัวให้รองรับการเปลี่ยนแปลงได้ โดยเน้นการมองการไกล การเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และการมีชีวิตที่ดีร่วมกันในระยะยาว ลำดับที่สี่จะต้องรู้จักรากเหง้าของตนเอง สามารถวิเคราะห์บริบท/สภาพแวดล้อมแห่ง

การเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน รวมทั้งรู้จักทำความเข้าใจ สังคม ชุมชน องค์กร ในส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ต่อจากนั้นก็ต้องรู้จักความพอประมาณ และ ความพอดี คือ การไม่ทำอะไรที่เกินความสามารถ ศักยภาพของตนเอง ลำดับที่ห้าจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และมีธรรมะอยู่ในจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ส่วนลำดับสุดท้ายจะต้องสามารถพึ่งตนเองได้ และรู้จักสร้างความสัมพันธ์ ร่วมมือ ช่วยเหลือ แบ่งปัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกับผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง หรือส่วนรวม เพราะประโยชน์ส่วนรวมคือสิ่งที่สร้างความสงบ สันติและความผาสุกของทุกคนในสังคมในระยะยาวต่อไป

3. ปัจจัยและเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง

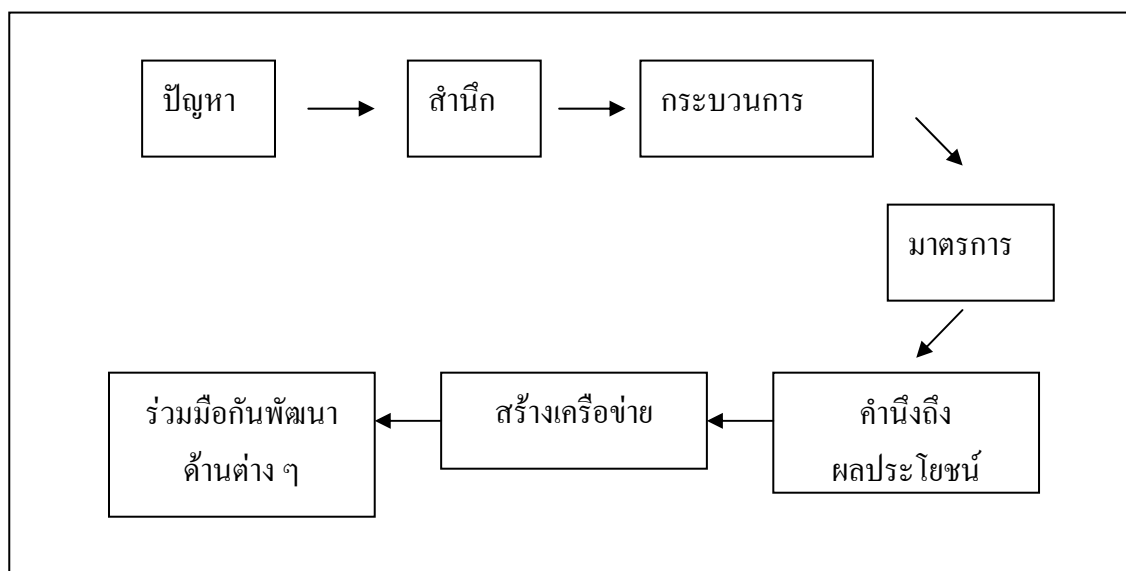
ปัจจัยในการขับเคลื่อนการพัฒนามาบนพื้นฐานของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมี 4 กลุ่มปัจจัย โดยเรียงตามลำดับความสำคัญของแต่ละปัจจัย ได้ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2548 :37 - 53)

3.1 กลุ่มปัจจัยทุนทางสังคม ทุนทางสังคมแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

3.1.1 ทุนทางสังคมที่เป็นรูปธรรม อันรวมถึงทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรและสมาชิกในสังคมกับทุนทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น นวัตกรรมต่างๆ ทางด้านเทคโนโลยี เป็นต้น

3.1.2 ทุนทางสังคมที่เป็นนามธรรม เช่น วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ที่เป็นกรอบการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคม ความรู้ในสังคม ความสัมพันธ์ไว้วางใจกันในชุมชน เป็นต้น

จากประสบการณ์ของชุมชนต่าง พบว่า โดยทั่วไปแล้วคนในชุมชนจะกระตือรือร้นที่จะรวมกลุ่มกันเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นและปัญหานั้นส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังนั้น กระบวนการสร้างสำนึกร่วมในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาจึงเกิดขึ้นอย่างธรรมชาติ โดยผ่านการรวมกลุ่มของคนท้องถิ่นในการร่วมกัน ใช้เหตุผลวิเคราะห์ปัญหาและสังเคราะห์แนวทางแก้ไขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างและปกป้องผลประโยชน์ร่วมของคนภายในชุมชน เมื่อการรวมกลุ่มดังกล่าวประสบความสำเร็จ ชุมชนจำเป็น ต้องสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่นที่ประสบกับปัญหาเดียวกันเพื่อ แลกเปลี่ยนข้อมูลประสบการณ์ความรู้และร่วมมือกันสร้างภูมิคุ้มกัน ให้แก่ชุมชนตน ท้ายสุดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนยังสามารถส่งเสริมการพัฒนาทางด้านต่างๆ อีกด้วย กระบวนการดังกล่าว สามารถสรุปได้ตามแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 แสดงกระบวนการขับเคลื่อนทุนทางสังคม
ที่มา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548 : 40)

3.1.3 ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม การใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อน โดยใช้ประเพณีของท้องถิ่นของตนเอง ต้องทำเอง ฝึกเอง และเรียนรู้ ด้วยตนเอง เพราะไม่ทำก็ไม่รู้ หรือไม่ทำก็ไม่มีทางทำได้ ต้องหา สถานที่สงบฝึกปัญญา ชักถามเมื่อสงสัย รู้ที่มาที่ไป รู้รากเหง้าตนเอง สร้างสำนึกรักบ้านเกิด สร้างนิสัยผูกมัดเชื่อมโยงชุมชนโดยการ ออมทรัพย์ร่วมกัน ผ่านโครงการพึ่งตนเองเพื่อสร้างเม็ดเงิน และใช้เงิน ที่เหลือจัดสวัสดิการชุมชน

3.1.4 ศาสนา สำหรับการใช้ศาสนาเป็นปัจจัยขับเคลื่อนหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ควรอาศัยหลักคำสอนของศาสนาเผยแพร่ ควบคู่ไปกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีข้อเสนอแนะว่า ในการสอนหรือชักจูงคนอื่น ๆ ให้เห็นคล้อยตามกับเรานั้น เราไม่ควรใช้คำว่า อย่า หรือสั่งห้ามไม่ให้ทำอะไรสิ่งหนึ่ง เพราะธรรมชาติของ คนเรานั้น จะยึดมั่นในอัตตา และไม่ชอบให้อัตตาถูกทำลาย หรือถูก ใครสั่งการ ดังนั้น เวลาจะสื่อสารกับใครในเรื่องใดๆก็ตาม ควรคิดค้น หากวิธีที่นุ่มนวลและสอดคล้องกับจิตของผู้รับสาร โดยควรคำนึง ถึงแบบแผนของการสื่อสารให้เป็นไปอย่างสร้างสรรค์ และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

3.1.5 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่พสกนิกร ดังนั้นพระราชดำรัส หรือพระราชกรณียกิจของพระองค์ จึงเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาบนพื้นฐานของปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในระดับบุคคลและชุมชน เนื่องจากพระองค์ เป็น

ที่พึงทางจิตใจของคนไทยทุกหมู่เหล่า ดังนั้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญ ในการปลูกจิตวิญญาณการทำงาน เพื่อสังคม ตามรอยพระยุคลบาท

3.2 กลุ่มปัจจัยการรวมกลุ่ม และชุมชนเข้มแข็ง

กระบวนการใช้เครือข่ายและชุมชนเข้มแข็งขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีขั้นตอนดังนี้

3.2.1 หาวิธีการถ่ายทอดการเรียนรู้ และถอดแบบ โดยมี ชุมชนหลัก ชุมชนรอง และชุมชนเงา เป็นแกนระดับต่างๆ ในการถ่ายทอดสู่ชุมชนลูกข่าย ภายใต้หลักสูตรที่มีการ สร้าง ร่วมกัน สร้างความเข้มแข็งแก่บุคลากร โดยสร้างผู้นำ มีตัวตาย ตัวแทน

3.2.2 มีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง โดยการสรุป บทเรียน และแลกเปลี่ยน เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

3.2.3 ปัจจัยหลักที่ควรจะมี เพื่อเกิดเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง คือ มีสถานที่ในการ ทำงานที่พร้อม มีแหล่งทุนหนุนเสริม และมีหลักสูตรที่จะเรียนรู้

3.3 กลุ่มปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาตินั้น หมายรวมถึง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศ ที่ทำให้เรามีทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย ตั้งแต่ ป่า ดิน ดันน้ำ ทะเล ปลายน้ำ ชายฝั่งทะเล ทรัพยากรทะเลและภูมิโนศ ทั้งทางพืชและสัตว์ต่างๆ

กระบวนการใช้ปัจจัยทางทรัพยากรขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3.3.1 สร้างจิตสำนึกชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชน ในการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และรักษา สิ่งแวดล้อม

3.3.2 สร้างองค์ความรู้และสร้างกลุ่มการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรร่วมกันในหมู่ สมาชิก รวมทั้งส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชน หมั่นศึกษาวิจัย และทำความเข้าใจในศักยภาพของ ทรัพยากรของชุมชนและของประเทศ

3.3.3 กำหนดข้อบังคับให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม และร่วมกันเฝ้าระวัง ไม่มีการทำลายทรัพยากรเกิดขึ้น

3.3.4 ส่งเสริมกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรให้มีใช้ได้อย่างยั่งยืน

3.3.5 ถอดบทเรียนผลของความสำเร็จและความล้มเหลวจาก การพัฒนาที่ผ่านมา ของสังคมไทยและชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

3.4 กลุ่มปัจจัยด้านรัฐธรรมนูญและ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9

สำนักงาน ฯ ได้ดำเนินโครงการต่างๆ เพื่อให้เกิด การแปลงแผนพัฒนาฯ ไปสู่ ภาคปฏิบัติ โดยมีตัวอย่างโครงการดังนี้

3.4.1 โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน : โครงการดังกล่าวเป็นโครงการตาม แนวคิดของรัฐบาล ที่จะใช้พลังแผ่นดินของ ประเทศเพื่อแก้ปัญหาหลักๆ และแปลงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ไปสู่ภาคปฏิบัติให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรม เช่น แก้ไขปัญหา ความยากจนในระดับตำบล ลดปัญหาเสพติด ปราบปราม การทุจริตการฉ้อราษฎร์บังหลวง สร้างพลังทางสังคม วัฒนธรรม และปัญญา ตลอดจนศีลธรรมและเร่งปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินให้เกิดผล ผ่านการอบรม เครือข่ายการพัฒนา ที่เป็นวิทยากรกระบวนการการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในเชิงร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบระหว่างสมาชิกในชุมชนต่างๆ ด้วยตนเอง ซึ่งนับ เป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์การบริหารจากเดิมที่รัฐหรือภาคราชการเป็นผู้แก้ไขปัญหา สนองความต้องการของประชาชน ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งหมด

3.4.2 นโยบายการพัฒนาเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ : คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้ สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำหน้าที่ประสานหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การปรับ โครงสร้างการพัฒนา ชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน อันเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในแผน พัฒนาฯ ฉบับที่ 9 เพื่อให้เกิดการพัฒนาเมืองและชุมชนให้ น่าอยู่ ตามคุณลักษณะสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ความน่าอยู่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยึดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐาน มีการบริหารจัดการที่ดี

3.4.3 โครงการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารการเงินการ คลังท้องถิ่น : โครงการ ดังกล่าวอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งประสานและส่งเสริมการมีส่วนร่วม สิทธิภาพ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ เพื่อเป็นรากฐานที่สำคัญและก่อให้เกิดภูมิคุ้มกันที่ดีแก่สังคมไทย อันเป็น องค์ประกอบที่สำคัญองค์ประกอบหนึ่งนอกเหนือจาก ความพอประมาณ และความมีเหตุมีผล ตาม หลักปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงอันเป็นปรัชญานำทางในแผนพัฒนาฯ ขององค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นทั่วประเทศ เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น อันเป็นแนวทางหนึ่ง ในยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ในส่วนของ การสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกภาคส่วนของสังคม บนพื้นฐานของ การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาให้เกิดแผนฉบับที่ 9

นอกจากนี้ อรสุดา เจริญรัช (2543 : 76 - 77) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย กล่าวว่า มโนทัศน์ที่เป็นข้อค้นพบจากข้อมูลภาคสนามชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจพอเพียงโดยนัยยะของความสามารถในการตอบสนองความต้องการของตนเองที่ปรากฏอยู่ในรูปของความสมดุลระหว่างการผลิต และการบริโภค รวมทั้งดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ ความสมดุลระหว่างกายกับจิตของมนุษย์นั้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้สังคมประเพณีของหมู่บ้านนี้ได้ด้วยเงื่อนไขหลักสำคัญ 2 ประการ

ประการแรก คือ การมีวิถีการผลิตแบบยังชีพของหมู่บ้าน ซึ่งการผลิตเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของตนเองเป็นหลัก

ประการที่สอง คือ ศักยภาพของหมู่บ้านที่ยังคงสามารถดำรง รักษา “อำนาจ” ในการดูแลจัดการทรัพยากรต่าง ๆ และกระบวนการจัดเกลาทางสังคมของตนเองไว้ ทำให้สามารถใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่จัดการให้กิจกรรมการผลิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ตอบสนองความต้องการในการบริโภคของตนเองอย่างสมดุล

นอกจากนั้นยังพบว่าเงื่อนไขอื่น ๆ อีก 4 ประการที่เป็นเงื่อนไขสนับสนุน ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงสามารถเกิดขึ้น และดำรงอยู่ได้ในโครงสร้างสังคมประเพณีของหมู่บ้านคือ

- 1) การปลอดจากการแทรกแซงของอิทธิพลภายนอกและระบบการค้าแบบเงินตรา
- 2) สภาพของป่าที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งทรัพยากรที่เพียงพอ
- 3) เทคโนโลยีที่มีขนาดเหมาะสมและไม่ซับซ้อนจนเกินไป
- 4) จำนวนประชากรที่เหมาะสม

การมีวิถีการผลิตหลักแบบยังชีพของหมู่บ้านนั้น ทำให้ความต้องการบริโภคของครอบครัวและชุมชนเป็นปัจจัยพื้นฐานที่กำหนดลักษณะของกิจกรรมการผลิต ไม่ว่าจะเป็นชนิดหรือจำนวนผลผลิตต่าง ๆ ในขณะที่อำนาจของชุมชนจะเป็นปัจจัยที่ควบคุมดูแลให้การผลิตนับตั้งแต่การจัดการปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน เมล็ดพันธุ์ ฯลฯ รวมถึงกระบวนการผลิตตลอดจนกระทั่งการแลกเปลี่ยน หรือจัดสรรผลผลิตที่เกิดขึ้นให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการบริโภคอย่างสอดคล้องและพอเพียง

ดังนั้น ข้อสรุปที่ได้ก็คือ วิถีการผลิตแบบยังชีพจะเป็นเงื่อนไขพื้นฐานเบื้องต้นที่ทำให้เกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างการผลิตและการบริโภค ในขณะที่อำนาจของชุมชนและครอบครัวจะทำหน้าที่บูรณาการให้เกิดความสมดุลระหว่างสองกิจกรรมนี้ในช่วงต่อมา ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวจำเป็นต้องดำเนินไปควบคู่กันไปทั้งสองประการ จึงจะทำให้ความพอเพียงเกิดขึ้นและสามารถดำรงอยู่ได้

จากการศึกษาสามารถสรุปปัจจัยและเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้ ปัจจัยพื้นฐานของชุมชน ได้แก่

1. ทูทางสังคม

ทูทางสังคมถือเป็นปัจจัยภายในที่ปรากฏอยู่ในชุมชนแต่ละชุมชนเอง ซึ่งก่อให้เกิดพลังความร่วมมือที่จะขับเคลื่อนชุมชนเพื่อแก้ไขและพัฒนาให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน ซึ่งทูทางสังคมดังกล่าวแบ่งออกเป็น

1.1 ทูมนุษย์ ต้องเริ่มจากผู้นำ และ ชาวบ้านในชุมชน มีความรักใคร่ ไว้นื้อเชื่อใจ มีน้ำใจและเอื้ออาทรเพื่อนมนุษย์ มีความเชื่อในระบบคุณค่า และหลักศีลธรรมที่ดี เช่น มีคุณธรรม มีวินัย ความซื่อสัตย์ จิตสำนึกสาธารณะ ฯลฯ

1.2 ทูทางสถาบัน กลุ่ม / เครือข่าย ต้องมีความเป็นปึกแผ่น ร่วมคิด ร่วมทำ มีความเป็นชุมชน ซึ่งได้แก่ สถาบันทางศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันการศึกษา รวมทั้งองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรพัฒนาภาคเอกชน องค์กรชุมชน ชมรม อาสาสมัคร สื่อมวลชน สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก

1.3 ทูทางวัฒนธรรม มีความเชื่อ มีจิตสำนึก มีวัฒนธรรมประเพณียึดโยงกัน ทำให้คนอยู่รวมเป็นกลุ่ม

2. ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึง ทำเลที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ในภูมิประเทศที่สภาพทางภูมิศาสตร์อุดมสมบูรณ์ หรือยังสามารถอนุรักษ์ พื้นฟู ทรัพยากรเหล่านั้นให้เป็นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชนได้ รวมทั้งการเข้าถึงหรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

3. ทูทางความรู้ สติปัญญา / เทคโนโลยี

ทูทางความรู้ สติปัญญา / เทคโนโลยี ซึ่งหมายถึง องค์ความรู้ที่เป็นทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์ความรู้ที่เป็นนวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีอยู่ในชุมชน และมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในชุมชนเองและจากการยอมรับจากภายนอก

4. นโยบาย / กระบวนการพัฒนา จากภายนอก

นโยบาย / กระบวนการพัฒนา จากภายนอก หมายถึง กระบวนการทางนโยบายจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จากภายนอกชุมชน ที่ได้ถูกนำไปใช้ในชุมชน หรือท้องถิ่นซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของการดำเนินการตามแผนงาน / ยุทธศาสตร์ หรือการทำโครงการต่าง ๆ (Implementation) ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนท้องถิ่น

4. การนำเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้

4.1 แนวทางปฏิบัติ 7 ขั้นสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง

หลัก 7 ข้อของการประพฤติปฏิบัติตามแนวพระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม 4 ประการ เพื่อนำไปสู่วิถีแห่งปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนี้ มีแนวทาง ในการดำเนินการแต่ละ ขั้นตอน (ศูนย์ เศรษฐกิจสร้าง. 2549 : 29 – 37) คือ

4.1.1 จับประเด็นปัญหา การจับประเด็นปัญหาให้ถูกต้อง เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการแก้ปัญหาชีวิตของผู้คนแต่ละคน

4.1.2 วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจับประเด็นปัญหาของชีวิตที่พึงแก้ไขได้แล้ว จะต้องวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาให้ถูกต้องต่อไป จากมิติของเหตุปัจจัยภายในเกี่ยวกับพฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ ของตัวเราเองเพื่อจะได้มองเห็นช่องทางในการแก้ไขปัญหาลำต้นนั้น จากกรอบของเหตุปัจจัยภายใน ที่เราสามารถควบคุมกำหนดและเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ไม่ใช่มองปัญหาจากกรอบของเหตุปัจจัยภายนอกที่เราควบคุมกำหนดอะไรไม่ได้มากนัก แล้วเกิดความท้อแท้สิ้นหวังกับการแก้ปัญหาในชีวิต

4.1.3 กำหนดขอบเขตเป้าหมายในการแก้ปัญหา ต้องกำหนดขอบเขตทิศทาง การแก้ปัญหา ให้อยู่ในกรอบของ “สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม” ด้วย เพื่อให้เป็นไปในทิศทางที่เกิดประโยชน์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวอย่างยั่งยืน หรือเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น (Win Win Situation) การแก้ปัญหาในทิศทางที่ “เป็นประโยชน์และเป็นธรรม” จึงเป็นแนวทางแก้ไขปัญหามีความยั่งยืน และจะเสริมสร้างให้เกิดระบบภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลง ต่าง ๆ ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

4.1.4 เขียนคำปณิธานหรือทำแผนปฏิบัติ เมื่อสามารถกำหนดขอบเขตเป้าหมายในการแก้ปัญหาย่างกว้าง ๆ ได้แล้ว ขั้นต่อไปก็เลือกประเด็นของสิ่งที่ตั้งใจจะประพฤติปฏิบัติ หรือทำแผนปฏิบัติเพื่อนำไปสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป โดยมีหลักการคือ

- 1) กำหนดสิ่งที่ตั้งใจปฏิบัติหรือทำเป็นแผนปฏิบัติให้สอดคล้อง “พอเพียง” กับการแก้ปัญหาสำคัญเร่งด่วนที่เผชิญก่อน
- 2) กำหนดเป้าหมายของการปฏิบัติ ให้พอเหมาะกับศักยภาพที่มีอยู่
- 3) กำหนดขอบเขตและกรอบเวลาของสิ่งที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้สามารถวัดผลสัมฤทธิ์ได้

ขั้นตอนการปฏิบัติสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียงขั้นตอนนี้จะเป็นไปตามพระบรมราโชวาทคุณธรรม 4 ประการข้อแรก คือ “การรักษาความสัตย์ ความจริงใจต่อตนเองที่จะประพฤติปฏิบัติแต่ สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม”

4.1.5 คำถึงความมุ่งหมาย ต้องพยายามคำถึงความมุ่งหมายที่จะประพฤติปฏิบัติให้ได้ตามปณิธานหรือแผนนั้น ๆ การปฏิบัติในขั้นตอนนี้จะเป็นไปตามพระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม 4 ประการข้อที่สอง คือ “การรู้จักข่มใจตนเองฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัตย์ความดีนั้น”

4.1.6 ใช้ความอดทน อดกลั้น และอดออม การใช้ “กำลังของจิตใจ” โดยอาศัยความอดทน อดกลั้นเข้าสู่กับปัญหา ควบคู่กับการใช้ “กำลังของปัญญา” พิจารณาให้เห็นคุณค่าของสิ่งที่กำลังประพฤติปฏิบัติกันนั้น ๆ จนสามารถเอาชนะอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ที่เผชิญได้เป็นผลสำเร็จก็คือขั้นตอนการปฏิบัติสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทคุณธรรม 4 ประการในข้อที่สาม ได้แก่ “การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติดังความลัษณฺ์จริตไม่ว่าด้วยเหตุประการใด”

4.1.7 ละวางความชั่วความทุจริต ถ้าสามารถประพฤติปฏิบัติมาได้ถึงขั้นสุดท้ายจนบรรลุเป้าหมายตามปณิธานที่กำหนดไว้ในแต่ละเรื่อง ความชั่วความทุจริตหรือ “สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นธรรม” ก็จะถูกลำรอกกำจัดให้หมดไปเป็นลำดับ

4.2 การวางแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง

ครัวเรือน/บุคคลควรศึกษาและจัดทำแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง แผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แผนการดำเนินชีวิตในระดับบุคคลหรือครัวเรือนโดยการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในการวางแผนดำเนินกิจกรรม มีเป้าหมายให้เกิดวิถีชีวิตพอเพียงในการดำรงชีพหลุดพ้นจากความยากจน และพึ่งตนเองได้ การจัดทำแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงจะทำให้บุคคล/ครัวเรือนเกิดการเรียนรู้ ดังนี้ เรียนรู้และวิเคราะห์ปัญหาของตนเองและครัวเรือน เรียนรู้ศักยภาพของตนเอง ความเก่ง ความเชี่ยวชาญในตนเอง เรียนรู้เรื่องหลักและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เรียนรู้วิธีวางแผนแบบพอเพียง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อน ๆ ปรับทัศนคติสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2549 :7, 14 – 15)

4.2.1 การจัดทำแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง

การจัดทำแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง ในการจัดทำแผนจะให้ผลดีควรจัดทำเป็นกลุ่ม โดยอาจจัดทำร่วมกับสมาชิกในครัวเรือนหรือจัดทำร่วมกับเพื่อนบ้านที่มีเป้าหมายที่จะหลุดพ้นจากความยากจนและพึ่งตนเองได้ในที่สุด โดยมีขั้นตอนการจัดทำแผน ดังนี้

1) จัดทำข้อมูลครัวเรือน โดยให้หัวหน้าครัวเรือนกรอกข้อมูล รายละเอียดประกอบด้วย ข้อมูลหัวหน้าครัวเรือน ข้อมูลการประกอบอาชีพหลัก / รอง ข้อมูลการใช้สารเคมีในครัวเรือน ข้อมูลสมาชิกในครัวเรือน

2) การค้นหาศักยภาพของครัวเรือน เพื่อให้ครัวเรือนค้นหาทุนหรือ ปัญญาที่อยู่ในตนเอง และมีความเชื่อมั่นในทุนเหล่านั้นมากแค่ไหนในประเด็น ความรู้ความชำนาญหรือทักษะในการประกอบอาชีพ ทุนในการประกอบอาชีพ เงินทุน วัสดุ อุปกรณ์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนเพื่อน ทุนความดี ความรู้เท่าทันสถานการณ์ในการประกอบอาชีพ

3) การค้นหาปัญหาของครัวเรือน เพื่อให้ครัวเรือนช่วยกันค้นหาปัญหาและวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาใน 4 ด้าน คือ ด้านการประกอบอาชีพ ด้านการเงินของครัวเรือน ด้านปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ด้านครอบครัวอบอุ่น

4) สรุปข้อมูลด้านศักยภาพ ข้อมูลปัญหาของครัวเรือน และข้อมูลแผนการเพิ่มรายได้ของครัวเรือน เพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบข้อมูลในภาพรวมของครัวเรือน

5) ให้นุคคล / ครัวเรือนใช้ผลจากข้อ 4 กำหนดทิศทางของครัวเรือน เพื่อให้หลุดพ้นจากความยากจน ผู้ชีวิตพอเพียงโดยมีเป้าหมาย ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีเงินออมเรียนรู้น่ามากขึ้น และเพิ่มพูนคุณธรรม

6) วางแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง โดยการประยุกต์จากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการวางแผน ประกอบด้วย 5 แผนดังนี้ แผนสร้างความพอประมาณในครัวเรือน แผนสร้างความมีเหตุผลของครัวเรือน แผนสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้ครัวเรือน แผนเสริมความรู้และการเรียนรู้ของครัวเรือน แผนเพิ่มพูนคุณธรรมในครัวเรือน

7) การปฏิบัติตามแผน ให้ครัวเรือนบันทึกผลการปฏิบัติตามแผนพร้อมทั้งประเมินตนเองตามระยะเวลาที่เหมาะสม

8) การสนับสนุนโดยกลุ่ม องค์กรในชุมชน และภาคีพัฒนาทั้งภาคราชการและเอกชน โดยการเยี่ยมบ้านให้กำลังใจ สนับสนุนตามกำลังของหน่วยงานเพื่อให้บุคคล/ครอบครัวพึ่งตนเองได้

4.2.2 สมุดบัญชีครัวเรือน

สมุดบัญชีครัวเรือน หมายถึง สมุดบัญชีสำหรับบันทึกรายรับ – รายจ่ายประจำครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนจะต้องบันทึกรายรับ – รายจ่ายที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน และสรุปผลการรับ – จ่ายของครัวเรือนทุกสิ้นเดือน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ถึงที่มาที่ไปของรายรับ - รายจ่ายในแต่ละช่วงเวลาสามารถวางแผนการใช้จ่ายเงินในครัวเรือนให้มีความพอดี และมีเงินเหลือเก็บออมไว้

ความสำคัญของการจัดทำสมุดบัญชีครัวเรือน ครัวเรือนจะพึ่งตนเองได้ จะต้องมีการลดรายจ่าย เพื่อให้เกิดการออมอย่างน้อย 1 ส่วนใน 4 ส่วน ของรายจ่ายของครัวเรือนจึงจำเป็นที่ครัวเรือนจะต้องเรียนรู้และจัดทำบัญชีรับ – จ่าย ของครัวเรือน เพื่อเรียนรู้ภาวะหนี้สิน

รายได้ รายจ่ายของครัวเรือน สามารถวางแผนควบคุมรายจ่ายของครัวเรือนได้สร้างวินัยการใช้เงินให้แก่ครัวเรือนและสมาชิก ครัวเรือนมีเงินออมไว้ใช้ในอนาคต

วิธีบันทึกบัญชีครัวเรือน ทำโดยวิธีง่าย ๆ โดยจดบันทึกทุกครั้งที่จ่าย สิ้นเดือนให้ครัวเรือนสรุปรายรับ – รายจ่าย เงินเหลือสำหรับออม และประเมินผลการใช้จ่ายทุกเดือนเพื่อลดเลิกใช้จ่ายในรายการที่ฟุ่มเฟือยถ้ามีภาวะหนี้สินต้องวางแผนการใช้หนี้ในระยะสั้น – ยาว ตามความเหมาะสม

4.2.3 การออม

การออม คือ การสะสมเงินทีละน้อยให้พอกพูนขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ดังนั้นไม่ว่าจะมีรายได้เท่าใดเราสามารถออมได้เสมอ ข้อสำคัญในการออม ได้แก่ การเก็บออมจะต้องลงมือเก็บออมโดยไม่มีเงื่อนไข ห้ามผลัดวันประกันพรุ่ง จะต้องวางแผนการใช้จ่ายเงินอย่างสม่ำเสมอ การจดบันทึกบัญชีรับ – จ่าย เพื่อตรวจสอบการใช้จ่าย วิธีนี้จะช่วยให้รู้ว่าเรา หักเงินไปกับรายจ่ายประเภทไหนบ้าง และเลือกตัดตอนรายจ่ายส่วนใดออกได้บ้าง

ประโยชน์ในการออม คือ เงินที่เราหามาได้จากการทำงาน รับราชการ รับจ้างค้าขายหรือการประกอบอาชีพอื่น ๆ ในแต่ละวันแต่ละเดือน ควรมีวางแผนในการใช้จ่ายเงินอย่างประหยัดเท่าที่จำเป็นไม่ฟุ่มเฟือย จะต้องมิเหลือไว้บ้างเพื่อเก็บสะสมไว้ใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน ไม่มีงานทำประสบภัยถึงต้องทุกข์พลภาพหรือเกษียณอายุ เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่น่าแน่นอน เงินออมจึงสามารถเป็นที่พึ่งเมื่อเราตกอยู่ในภาวะลำบาก เป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตเราได้เป็นอย่างดี

4.3 การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้

นอกจากนี้ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2549 : 3) ได้กล่าวถึง การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ มีรายละเอียดคือ

4.3.1 โดยพื้นฐานก็คือ การพึ่งพาตนเองเป็นหลัก การทำอะไรอย่างเป็นขั้นเป็นตอน รอบคอบ ระมัดระวัง

4.3.2 พิจารณาถึงความพอดี พอเหมาะ พอควร

4.3.3 การสร้างสามัคคีให้เกิดขึ้น บนพื้นฐานของความสมดุลในแต่ละสัดส่วนแต่ละระดับ

4.3.4 ครอบคลุมทั้งทางด้านจิตใจ สังคม เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมถึงเศรษฐกิจ

โดยสรุปการนำเสนอเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ มีแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 7 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

- 1) ค้นหาปัญหาของตนเองให้ถูกต้อง
- 2) วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา
- 3) กำหนดขอบเขตเป้าหมายในการแก้ปัญหา
- 4) เขียนคำปณิธาน โดยกำหนดสิ่งที่ตั้งในปฏิบัติ กำหนดเป้าหมายให้พอเหมาะ กำหนดขอบเขตและกรอบเวลาของสิ่งที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ โดยสอดคล้องกับสภาพพอเพียง
- 5) ปฏิบัติตามคำปณิธาน โดยฝึกใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดี
- 6) อดทน อดกลั้น อดออม โดยใช้กำลังของจิตใจ ควบคู่กับ กำลังของปัญญา
- 7) ละวางความชั่วความทุจริต

นอกจากนี้ แนวทางการนำเสนอเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ควรมีการวางแผนชีวิตโดยการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มต้นจากจัดทำข้อมูลครัวเรือน แล้วค้นหาศักยภาพของครัวเรือน และปัญหาของครัวเรือน แล้วจัดทำสรุปข้อมูลด้านศักยภาพ ปัญหา และข้อมูลแผนการเพิ่มรายได้ ต่อจากนั้นก็วางแผนชีวิตโดยประกอบด้วย แผนสร้างความพอประมาณ สร้างความมีเหตุผล สร้างภูมิคุ้มกัน เสริมความรู้ และเพิ่มพูนคุณธรรม ต่อจากนั้นจึงปฏิบัติตามแผน โดยอาจได้รับกำลังสนับสนุนของหน่วยงาน องค์กร ต่าง ๆ เพื่อให้บุคคล/ ครอบครัวพึ่งตนเองได้

ซึ่งแนวทางหนึ่งก็คือ การทำสมุดบัญชีครัวเรือน ซึ่งสามารถช่วยวางแผนการใช้จ่ายเงินในครัวเรือนให้มีความพอดี และมีเงินเหลือเก็บออมไว้ โดยจะต้องมีกิจกรรมลดรายจ่าย เพื่อให้เกิดการออมอย่างน้อย 1 ใน 4 ส่วน ของรายจ่ายของครัวเรือน โดยวิธีการคือจดบันทึกทุกครั้งที่ย้าย สิ้นเดือนให้สรุปรายรับ – รายจ่าย เงินเหลือสำหรับออม เพื่อวางแผนเพื่อลดค่าใช้จ่ายในรายการที่ฟุ่มเฟือย ถ้ามีภาวะหนี้สินต้องวางแผนการใช้นี้ในระยะสั้น – ยาว ตามความเหมาะสม โดยถ้ามีเงินเหลือ จะต้องออมเพื่อ การสะสมเงินทีละน้อยให้พอทุนขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ซึ่งมีประโยชน์ในการวางแผนการใช้จ่ายเงินอย่างประหยัดใช้เท่าที่จำเป็นไม่ฟุ่มเฟือย มีเหลือไว้เพื่อเก็บสะสมไว้ใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เงินออมจึงสามารถเป็นที่พึ่งเมื่อเราตกอยู่ในภะลำบาก เป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตเราได้เป็นอย่างดี

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาคความยากจน

ความยากจนเป็นปัญหาที่สำคัญอย่างยิ่ง ในหลายยุค หลายสมัย ได้พยายามที่จะกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนต่าง ๆ ทั้งนี้คนที่ยากจนส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในระดับรากหญ้า ซึ่งถือเป็นกลุ่มคนที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง จะเห็นได้ว่าความยากจนนอกจากส่งผลกระทบต่อบุคคลต่าง ๆ ทั้งในด้านร่างกาย และจิตใจแล้ว ยังเป็นตัวชี้วัดในการพัฒนาประเทศอีกด้วย ดังนั้นหลายฝ่ายจึงได้พยายามหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาคเพื่อให้ประชาชนได้หลุดพ้นจากความยากจน

1. ความหมายของความยากจน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2544 : 1) กล่าวว่า คนจนไม่ใช่ผู้มีรายได้น้อยยังชีพเท่านั้น แต่ยังรวมผู้ขาดด้านต่าง ๆ เช่น ขาดทรัพยากรที่เป็นต้นทุนของชีวิต ขาดที่ดินทำกิน ขาดการศึกษา ขาดข้อมูลข่าวสาร ไม่สามารถเข้าถึงการให้บริการหรือความช่วยเหลือต่าง ๆ ของภาครัฐ เป็นคนชายขอบด้อยโอกาสในสังคม

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2545 : 12 -14) กล่าวว่า หมายถึงระดับรายได้ที่ต่ำกว่าเส้นความยากจน (poverty line) สำหรับประเทศไทย เส้นความยากจนโดยเฉลี่ยคือ ระดับรายได้เดือนละ 911 บาท ใครมีรายได้ต่ำกว่านี้ถือว่ายากจน ใครมีรายได้สูงกว่านี้ถือว่าไม่จน

อภิชัย พันธเสน (2546 : 88) ได้อธิบายความหมายของความยากจนไว้ว่า หมายถึง ภาวะของความทุกข์ยาก แร้นแค้น การมีชีวิตรอยู่ด้วยความลำบาก โดยเฉพาะเจาะจงอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นปัจจัยประกอบสำคัญในชีวิต ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เชื้อเพลิง ที่อยู่อาศัย

ความยากจนสามารถแบ่งได้ เป็น 8 มิติ คือ มิติรายได้ มิติการทำงาน มิติการศึกษา มิติที่อยู่อาศัย มิติการเข้าถึงบริการมิติการมีส่วนร่วม และมิติการมีเอกลักษณ์ โดยมีรายละเอียดในแต่ละมิติ ดังนี้ (วันฉัตร สุวรรณเกียรติ อ้างใน สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549 : 13)

1) ความยากจนมิติรายได้ หมายถึง การขาดแคลนรายได้หรือมีรายได้ต่ำกว่าระดับพอยังชีพของคนทั่วไปหรือมีรายได้แต่ไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายที่จำเป็นหรือมีรายได้ไม่แน่นอน เพราะมีอาชีพที่ไม่มั่นคง ขาดปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน เงินทุน และมีภาระหนี้สิน

2) ความยากจนมิติการทำงาน หมายถึง การขาดโอกาสหรือทางเลือกในการประกอบอาชีพ เนื่องจากขาดแคลนปัจจัยการผลิตหรือขาดความสามารถ ทำให้ไม่มีงานทำหรือต้องทำงานที่ได้รับค่าตอบแทนต่ำ ไม่มีความมั่นคง มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยต่อชีวิต

3) ความยากจนมิติการศึกษา หมายถึง การขาดการศึกษาหรือมีการศึกษาในระดับต่ำ หรือขาดโอกาสในการเพิ่มพูนความรู้ การเสริมทักษะ และความสามารถ เนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงบริการด้านการศึกษาหรือความขัดสนทางเศรษฐกิจหรือการขาดข้อมูลข่าวสาร

4) ความยากจนมิติสุขภาพ หมายถึง ความไม่แข็งแรงสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจ และชีวิตความเป็นอยู่ อันเนื่องมาจากความเจ็บป่วยที่ไม่ได้รับการรักษา เพราะไม่สามารถเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขหรือความขัดสนทางเศรษฐกิจ

5) ความยากจนมิติที่อยู่อาศัย หมายถึง การขาดแคลนที่อยู่อาศัยหรือมีที่อยู่อาศัยไม่เป็นหลักแหล่ง ขาดสุขลักษณะ แออัด และไม่ปลอดภัย

6) ความยากจนมิติการเข้าถึงบริการ หมายถึง การขาดโอกาสในการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของภาครัฐ เช่น ด้านสาธารณูปโภค ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข และสวัสดิการต่าง ๆ หรือขาดโอกาสในการครอบครองปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐาน

7) ความยากจนมิติการมีส่วนร่วม หมายถึง การดำเนินชีวิตที่ขาดการมีส่วนร่วมในระดับครัวเรือนและระดับชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการปกครองประเทศ

8) ความยากจนมิติการมีเอกลักษณ์ หมายถึง การดำเนินชีวิตที่มีการแบ่งแยกโคดเคียวทางสังคม ขาดการมีลักษณะเด่นทางสังคม วัฒนธรรม และการปกครองของประเทศ

จากความหมายดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า ความยากจน หมายถึง ความขัดสนทางเศรษฐกิจหรือด้านรายได้ และยังครอบคลุมถึงความยากจนเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความขัดสนในหลาย ๆ ด้าน ที่มีผลทำให้ขาดศักยภาพในการดำรงชีวิต ทั้งขาดการศึกษา หรือ ได้รับการศึกษาน้อย การขาดทรัพยากร ขาดที่ดินทำกิน หรือ มีที่ดินทำกินมีขนาดเล็ก การขาดการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วม การขาดข้อมูลข่าวสารหรือความรู้ในการประกอบอาชีพ การมีภาระการพึ่งพาสูง การที่ไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐ ซึ่งนำไปสู่ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม

2. สาเหตุของความยากจน

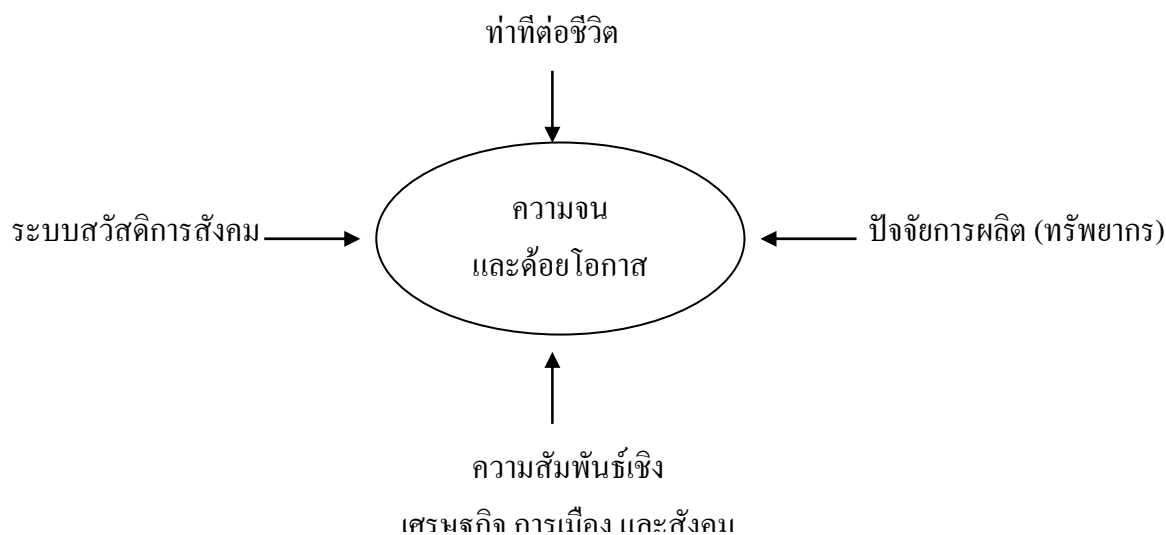
ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ (2545 : 15 – 21) ได้พยายามสรุปข้อมูลจากการวิจัยว่า กลุ่มปัจจัยที่นำคนไทยไปสู่ความยากจนและด้อยโอกาสนั้นมีอยู่ 4 กลุ่มปัจจัย

1) ทำที่ต่อชีวิต ทักษะของการมองโลกมองชีวิตของแต่ละคน คนที่เห็นว่าอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ถ้าใช้ความพยายามต่อสู้ ฝ่าฟัน ไม่ท้อถอย ตามหลักการผู้ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร คน ๆ นั้นก็มีโอกาสที่จะบรรเทาความยากจนต่าง ๆ ได้ดีกว่าคนที่ท้อถอย เหนื่อยหน่าย พ่ายแพ้ ไม่แก้ไข ลอยไหลชีวิตไปติดบ่วงอภิสถกกรรมต่าง ๆ คนประเภทนี้เองที่เป็นที่มาของคำว่า พวก โง่ จน เจ็บ

2) ปัจจัยการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรของสังคม การไม่มีที่ทำกิน การไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ (น้ำ ดิน ป่า) การขาดแคลนเงินทุน ขาดแคลนเทคโนโลยี ทำให้ศักยภาพการผลิตต่ำ ผลผลิตต่ำ หรือรายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ

3) ความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม คนส่วนน้อยของสังคม เหล่านี้ถูกดึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ทรัพยากรต่าง ๆ ของสังคมไปไว้ที่กลุ่มตนเอง ขณะที่คนจนเข้าไม่ถึงทรัพยากรเหล่านี้ ที่เคยเข้าถึงก็ถูกแย่งชิงเอาไปเสียอีก

4) ระบบสวัสดิการ ระบบสวัสดิการสังคมหมายถึง การบริการสังคมระบบสวัสดิการ อาจจัดโดยรัฐ ธุรกิจเอกชน ครอบครัวยุ และชุมชน

แผนภาพที่ 3 แสดงกลุ่มปัจจัยที่นำไปสู่ความยากจนและด้อยโอกาส
ที่มา (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ. 2545 : 21)

สมพร เทพสิทธา (2546 : 51 – 60) กล่าวว่า ความยากจนอาจเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ อาทิ

1) การต้องพึ่งธรรมชาติและดินฟ้าอากาศ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกร อาชีพเกษตรกรต้องพึ่งธรรมชาติและดินฟ้าอากาศ

2) การขาดปัจจัยการผลิต สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ยากจน คือ ขาดที่ดินทำกิน ทำให้ต้องบุกรุก ทำลายป่า ทำให้ถูกจับ บางคนก็มีที่ดินที่ไม่อุดมสมบูรณ์ แห้งแล้ง

3) การขาดอำนาจต่อรอง หากเกษตรกรต้องการเป็นผู้กำหนดราคาพืชผลที่ขาย และไม่ให้เสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง เกษตรกรจะต้องสร้างอำนาจการต่อรองให้สูงขึ้น โดยการรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ หรือกลุ่มเกษตรกร มีการดำเนินงานอย่างเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ

4) การขาดความรู้และทักษะ

5) การขาดความขยันหมั่นเพียร สาเหตุอีกประการหนึ่งของความยากจน คือขาดความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพและการทำงาน กล่าวคือ ขาดอิทธิบาท 4 ซึ่งได้แก่ ฉันทะ – รักงาน วิริยะ – สู้งาน จิตตะ – ใส่ใจในงาน และวิมังสา – ทำงานด้วยปัญญา

6) การขาดการประหยัดและอดออม สาเหตุอีกประการหนึ่งของความยากจนคือ ขาดการประหยัดและอดออมใช้จ่ายเงินเกินกว่ารายได้ ใช้จ่ายเงินซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่เกินจำเป็น ใช้จ่ายเงินเพื่อการเที่ยวเตร่และความสนุกสนานที่เกินขอบเขต

7) ภาวะเศรษฐกิจ สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้คนยากจน คือภาวะเศรษฐกิจที่หดตัวและถดถอย ซึ่งทำให้คนต้องถูกปลดออกจากงานและว่างงานเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันระบบเศรษฐกิจไทยโดยรวม ต้องประสบกับภาวะการหดตัว (Contraction) และการถดถอย (recession) อย่างรุนแรง โดยมีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งจากการขาดสภาพคล่อง

8) การมัวเมาหมกมุ่นในอบายมุข สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งทำให้คนไทยยากจน คือ การมัวเมาหมกมุ่นในอบายมุข โดยเฉพาะการพนันและสุรา

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2547 : 15 -16) ได้สรุปสาเหตุของความยากจนในประเทศไทยไว้ว่า ประกอบด้วยเหตุปัจจัย 4 ประการ

1) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประชากรที่ต้องประสบกับภาวะยากจนโดยส่วนใหญ่คือ กลุ่มประชากรที่ขาดแคลนทรัพย์สินที่จะก่อให้เกิดรายได้ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน หรือทุนต่างๆที่หมายรวมไปถึงทุนทรัพยากรมนุษย์

2) ปัจจัยเชิงโครงสร้างประชากร พบว่าครอบครัวที่มีขนาดใหญ่จะมีโอกาสตกอยู่ในภาวะความยากจนมากกว่าครอบครัวขนาดเล็ก นอกจากนี้ การมีเด็กอยู่ในครอบครัวเป็นจำนวนมาก จัดเป็นภาระทางเศรษฐกิจให้กับผู้ใหญ่ที่เป็นกำลังแรงงานอย่างสูง

3) ปัจจัยเชิงภูมิศาสตร์ พบว่า การมีที่พักอาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย จะมีความเสี่ยงต่อความยากจนเพิ่มขึ้นถึง 56% ในขณะที่ถ้าที่พักอาศัยตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล โอกาสที่จะตกเป็นคนยากจนจะลดลงอย่างมากถึง 80 %

4) ปัจจัยเชิงสังคมและวัฒนธรรม เป็นปัจจัยทางสถาบันที่สำคัญ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์

ชั้นอุทัย กาญจนะจิตรา (2548 : 8 – 10) กล่าวว่า ปัจจัยเชิงสาเหตุสามารถแบ่งได้ดังนี้ คือ

1) ปัจจัยระดับบุคคลและครัวเรือน คือ การเปลี่ยนแปลงด้านการทำงานของสมาชิกในครัวเรือน ปัจจัยอื่นที่สำคัญได้แก่การเด็กอายุต่ำกว่า 6 ปี เพิ่มเข้ามาในครัวเรือน การที่หัวหน้าครัวเรือนเจ็บป่วยหรือพิการ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงจะมีโอกาสจนมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชาย การมีเด็กที่ต้องดูแลเป็นจำนวนมากในครัวเรือน ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนหลุดพ้นจากความยากจนได้แก่การได้งานทำของหัวหน้าครัวเรือนหรือสมาชิกในครัวเรือน การเพิ่มระดับการศึกษาถึงระดับมัธยมปลายหรือสูงกว่า และการเปลี่ยนจากหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้หญิงมาเป็นหัวหน้าครัวเรือนสองคน

2) ปัจจัยระดับชุมชนและระดับโครงสร้าง ชุมชนหรือครัวเรือนที่มีทุนทางสังคมดี จะทำให้คนยากจนมีน้อย หรือหากมีปัญหา ก็จะสามารถลดความรุนแรงของปัญหาลงได้ เครือข่ายทางสังคมในความหมายหนึ่งหมายถึง ความไว้วางใจกัน (Trust) ความผูกพันกันในสังคม (Social Cohesion) ความสนับสนุนเกื้อกูลกัน (Social Support) และการมีส่วนร่วมในชุมชน (Civic Engagement) ในอีกความหมายหนึ่งหากมองในมุมตรงกันข้ามคือหากครัวเรือนไหนมี “การถูกตัดขาดจากสังคม” ซึ่งเป็นผลต่อ “ความขัดสนทางความสามารถ” (Capability Deprivation) เช่น การไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบ ทำให้ต้องจ่ายดอกเบี้ยสูงกว่าคนอื่น หรือการไม่มีที่ดิน แนวความคิดที่มองว่าโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้คนจน มี 10 ประการ คือ (1) ทักษะคิดพิถีพิถันของสังคมที่รังเกียจคนจน คิดว่าคนจนเพราะเวรกรรมในชาติก่อน ทักษะที่รังเกียจการใช้แรงงาน การแต่งตัวแบบสกปรก และมอซอ ฯลฯ (2) โครงสร้างทางกฎหมายที่ให้อำนาจต่อคนรวยและรัฐมากกว่าคนจน (3) โครงสร้างการใช้ทรัพยากรที่รัฐไปรวบเอาสิทธิในทรัพยากรชุมชน (4) ระบบการศึกษาที่ใช้งบคนทั้งประเทศ ค้อนคนที่รับใช้รัฐ ธุรกิจและต่างประเทศที่เอาเปรียบคนไทย (5) ระบบการธนาคารที่ส่งเสริมคนรวยให้เอาเปรียบคนจน (6) ระบบการสื่อสารที่มุ่งประโยชน์ทางธุรกิจ ทำให้เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยม (7) ระบบราชการที่รวมศูนย์อำนาจเพื่อคนส่วนน้อย (8) การกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศที่ใช้ยุทธศาสตร์สร้างความร่ำรวยให้คนกลุ่มน้อย (9) ระบบการเมืองที่เป็นตัวแทนของผู้เอาเปรียบสังคม (10) สังคมอ่อนแอ ขาดการรวมกลุ่มร่วมกันคิด ร่วมกันทำให้มีพลังเข้าใจปัญหา

โดยสรุปสาเหตุของความยากจนสามารถจำแนกได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ปัจจัยบุคคลและครัวเรือน ได้แก่ ขาดความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ ขาดความขยันหมั่นเพียร ขาดการประหยัดและอดออม มัวเมาหมกหมุ่นในอบายมุข มีเด็กและคนชราที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้อยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก หัวหน้าครัวเรือนเจ็บป่วยหรือพิการ มีขนาดครอบครัวที่ใหญ่ เป็นต้น

2) ปัจจัยในระดับชุมชน ได้แก่ มีทุนทางสังคมที่ไม่ดี เช่น ไม่มีความไว้วางใจกัน ไม่มีความผูกพันกัน ไม่มีการสนับสนุนเกื้อกูลกัน และไม่มีการมีส่วนร่วมในชุมชน หรือถูกตัดขาดจากสังคม เป็นต้น

3) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ขาดแคลนสินทรัพย์ เช่น ที่ดิน ทุนต่าง ๆ และทุนทรัพยากรมนุษย์ การขาดอำนาจการต่อรอง ภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย เป็นต้น

3. การแก้ไขปัญหาความยากจน

3.1 การเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง

สมพร เทพสิทธา (2546 : 63 – 82) กล่าวว่า การเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้ดังนี้

3.1.1 การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างคุณค่าที่ดีในสังคมไทยบนพื้นฐานของการอนุรักษ์วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของความเป็นไทย จึงได้กำหนดสภาพสังคมไทยที่พึงประสงค์ โดยมุ่งพัฒนาสู่ “สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ” ใน 3 ด้าน คือ 1) สังคมคุณภาพ ที่ยึดหลักความสมดุล ความพอดี 2) สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ 3) สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน ในการพัฒนาประเทศจะยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางให้การพัฒนายึดทางสายกลาง อยู่บนพื้นฐานของความสมดุล พอดีและความพอประมาณอย่างมีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันและเท่าทันโลก คนไทยส่วนใหญ่มีการศึกษาและรู้จักเรียนรู้ต่อเนื่อง ครองชีวิตเป็นคนดี มีคุณธรรมและซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ สามารถรักษากฎมีปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าทางสังคมไทยที่มีความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน อันจะเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศอย่างสมดุล มีคุณธรรมและยั่งยืน

3.1.2 การเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย (ประมาณ 15 ไร่) โดยการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ในสัดส่วน 30 – 30 – 30 – 10 ส่วนที่ 1 ไร่ละ 30 ขุดให้เป็นสระกักเก็บน้ำ ส่วนที่ 2 ไร่ละ 30 ให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ส่วนที่ 3 ไร่ละ 30 ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรทางด้านอื่น ๆ เช่น ปลูกพืชไร่ ไม้ผล ไม้ผัก ส่วนที่ 4 ไร่ละ 10 จัดเป็นที่อยู่อาศัย โดยเชื่อว่าการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้สามารถพึ่งตนเองได้ จะทำให้เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้น

3.1.3 การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยตนเอง สาเหตุประการหนึ่งที่เกษตรกรของเรา ยากจน เพราะขาดอำนาจการต่อรอง และขาดการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยตนเอง หากเกษตรกรประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนในเมือง จะเดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง โดยรวม

กลุ่มกันเพื่อช่วยตนเองในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่เหมาะสม เช่น เป็นสหกรณ์ เป็นกลุ่มสัจจะ เป็นกลุ่มส่งเสริมอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน ก็เชื่อว่าจะสามารถแก้ปัญหาความยากจนได้

3.1.4 ความขยันหมั่นเพียร สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้คนไทยยากจน คือขาดความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงาน เป็นประเภทหนักไม่เอา เบาไม่สู้ บางคนก็ท้อแท้ ท้อถอย หมกมุ่นในชีวิต ขาดความวิริยะอุตสาหะ ขาดอิทธิบาท 4 ซึ่งได้แก่ ฉันทะ – รักงาน วิริยะ – ตั้งใจในงาน จิตตะ – ใส่ใจในงาน และวิมังสา – ทำงานด้วยปัญญา

3.1.5 การมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย การที่จะป้องกันความฟุ้งเฟ้อก็คือ เดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง คือ ให้อารมณ์พอ คือ ไม่โลภ พอใจ คือ ความสันโดษ และพอดี คือ มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง

3.1.6 การไม่มัวเมาหมกมุ่นในอบายมุข ผู้ที่เดินตามรอยพระยุคลบาทเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องเป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีพ คือ มีอาชีพที่สุจริตและจะต้องมีความประพฤติชอบ ไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลดละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ การแก้ไขปัญหาความยากจนวิธีหนึ่ง คือ การทำสงครามกับ สุรา การเที่ยวดื่ม เที่ยวบาร์คลับ คบคนชั่ว การพนัน เกียจคร้าน ผู้ที่เดินตามรอยพระยุคลบาทอย่างแท้จริง จะต้องเป็นผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ เพราะผู้ที่มัวเมาหมกมุ่นในอบายมุขเป็นผู้ที่เดินตามทางแห่งความเสื่อม ความพินาศ ความฉิบหาย ซึ่งผิดกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและพระบรมราโชวาท

3.2 การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2549 :7) กล่าวว่า การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล และครัวเรือนเพื่อนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเอง และแก้ปัญหาความยากจน สามารถดำเนินการเป็นขั้นตอนได้ 3 ระดับ คือ (1) ระดับจิตสำนึก (2) ระดับปฏิบัติ และ (3) ระดับปฏิเวธ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 ระดับจิตสำนึก เพื่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึก และปรับทัศนคติ ผู้การพึ่งตนเอง โดยสร้างความรู้ความเข้าใจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างถ่องแท้ ประเมินตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเอง รู้ศักยภาพของตนเอง รู้ปัญหา หรือวิกฤตที่ประสบอยู่ เกิดความคิด “พึ่งตนเอง” โดยใช้ศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาตั้งใจที่จะใช้ชีวิต “อยู่อย่างพึ่งตนเอง” พึ่งตนเองให้ได้ โดยลดความต้องการ (กิเลส) และทำประโยชน์แก่ส่วนรวมมากขึ้น

3.2.2 ระดับปฏิบัติ เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ (1) อยู่อย่างพึ่งตนเอง (2) อยู่อย่างพอเพียง (3) อยู่อย่างเอื้ออาทร และ (4) อยู่ดียั่งยืน ด้วยการเรียนรู้

3.2.3 ระดับ ปฏิภาณ หรือผลของการปฏิบัติ ผลจากการปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงตามขั้นตอนดังกล่าวเกิดความพอเพียงในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ทั้งครอบครัว ชุมชนและขยายไปถึงระดับสังคม ดังนี้ ความพอเพียงในระดับครอบครัว ความพอเพียงในระดับชุมชน ความพอเพียงในระดับสังคม

3.3 สามขั้นของการแก้ปัญหาความยากจน

เสรี พงศ์พิศ (2549 : 7 – 13) กล่าวได้ถึง สามขั้นของการแก้ปัญหาความยากจน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.3.1 รอด (Survive) รอดจากความทุกข์ยากอันเนื่องมาจากปัญหาสารพัด โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจ เป็นวงจรอุบาทว์ที่หาทางออกไม่ได้ โดยเฉพาะหนี้สิน รอด เป็นฐานคิดที่แตกต่างจากที่เป็นอยู่วันนี้ที่เน้นกันที่ รวย คำสัญญาที่ใคร ๆ ให้กับชาวบ้านมานานหลายสิบปี โดยเริ่มจากการทำบัญชีรายจ่ายของครัวเรือน เพื่อจัดการชีวิตให้มีระบบและระเบียบแบบที่ทำให้ รอด ไม่ใช่มุ่งให้รวย ด้วยการระเบิดจากข้างใน มาจากการเรียนรู้ ซึ่งถ้าเรียนรู้จริงก็จะมี การเปลี่ยนแปลงจากภายใน ไม่ใช่ยึดเยื้อค้ำให้จากภายนอก มาจาก ชุมชน ที่ร่วมกันจัดการชีวิต จัดการ เศรษฐกิจ จัดการหนี้สิน จัดการดิน น้ำ ป่า ข้าวปลาอาหาร การออม การผลิต การบริโภค การลงทุน สุขภาพ สิ่งแวดล้อม

3.3.2 พอเพียง (Sufficient) พอเพียงคืออยู่ดี กินพอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป ไม่โลภมาก ไม่เบียดเบียนคนอื่น ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ มีคุณธรรมนำการทำมาหากินและการอยู่ร่วมกัน มีความสุขตามอัตภาพ พอเพียงเป็นเรื่องของการจัดระเบียบสังคมให้มีระบบและโครงสร้างที่พอเพียง มีคุณธรรม ยุติธรรมกับทุกคน รวมถึงระบบการจัดการทุนท้องถิ่น ทุนทรัพยากร ทุนความรู้และปัญญา ทุนทางสังคม ดังนั้นเพื่อให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ เราจึงต้อง กลับ คืนสู่รากเหง้า เพื่อจะได้ค้นหา ตัวแบบ ของความพอเพียง และหาทางสืบทอดอย่างเหมาะสม การคืนสู่รากเหง้าไม่ใช่กลับไปหาอดีตเพื่ออยู่กับอดีต แต่เชื่อมอดีตกับปัจจุบันเพื่อสานอนาคต

3.3.3 ยั่งยืน (Sustainable) ปัญหาต่าง ๆ แก้ไขได้ แต่ไม่ถาวรยั่งยืน เพราะมักเป็น การแก้ไขเฉพาะหน้า ความยั่งยืนหมายถึงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีหลักประกันว่าจะไม่ล้มลุกคลุกคลาน มีระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งตนเองของชุมชนและเครือข่าย สามารถจัดการการเงินการ อยู่ได้อย่างพอเพียง มีระบบและโครงสร้างที่มีหลักประกันสิทธิเท่าเทียมกันของผู้คน มีระบบ โครงสร้างสังคมเศรษฐกิจที่มั่นคง สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งปัจจัยสำคัญของการ พัฒนาความยั่งยืนเหล่านี้ คือ การเรียนรู้ ซึ่งทำให้เกิดความรู้และปัญญา และการจัดการทำให้เกิด ระบบ

3.4 การแก้ปัญหาโดยใช้ปัญญานำหน้า

เสรี พงศ์พิศ (2549 : 21 - 25) ได้กล่าวว่า การแก้ปัญหาคือความยากจนถ้าใช้เงินก็จะได้โครงการ ถ้าใช้ปัญญาก็จะได้ระบบ อย่างแรกเกิดเร็ว โตเร็ว ตายเร็ว อย่างหลังเกิดช้า โตช้า แต่มั่นคง และยั่งยืน ใช้เงินจะได้โครงการ ได้กิจกรรม แก้ปัญหาเฉพาะหน้า การใช้เงินนำหน้า จะมีลักษณะของระบบอุปถัมภ์ เป็นการแก้ปัญหาคือความยากจนแบบภาพฝันหรือภาพนิมิต ว่าอีกไม่นานจะไม่มี ความยากจน ทุกคนจะมีรายได้ การใช้เงินกับอำนาจนำหน้าแก้ปัญหาคือความยากจนแบบอาณานิคม เป็นการรวบอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียวที่ตนเอง อาณานิคมยุคใหม่ ไม่สนใจให้ชาวบ้านได้เรียนรู้คิด ของตนเอง รากเหง้าของตนเอง การเรียนรู้คิด หมายถึง จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ เรียนรู้สิ่งที่ อดีตสร้างไว้ สะสมไว้ ถ่ายทอดมาให้ลูกหลาน ซึ่งไม่ใช่เพียงความรู้ภูมิปัญญา แต่รวมไปถึง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งสร้างสรรค์ทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนเรียนรู้คุณธรรม คือ ระบบคุณค่า ที่ ปู่ย่าตายายได้ใช้เพื่อให้เอาชีวิตรอดและอยู่ได้อย่างพอเพียงตลอดมา เหล่านี้ล้วนเป็นทุน ท้องถิ่นที่ ยิ่งใหญ่ที่จำเป็นเพื่อเป็นรากฐานให้งานแก้ปัญหาคือความยากจนมีรากมีเหง้า มีความมั่นคงและยั่งยืน การเรียนรู้จากรากเหง้าเช่นนี้ทำให้คนเกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง ได้ความเชื่อมั่นที่สูญหายไป กลับคืนมา สูญหายไปกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ซึ่งมาพร้อมกับการบริโภคแบบบ้าเลือด ทำให้ คนเป็นหนี้เป็นสินแบบไม่อาจหลุดออกจากวงจรอุปาทาได้ ถ้าใช้ปัญญาจะได้ระบบ เป็นระบบ ชีวิตของชุมชนที่ลุกขึ้นมาจัดการการกิน การอยู่ การผลิต การบริโภค การออม การศึกษา การพัฒนา สาธารณะสุข รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยไม่ต้องรอให้รัฐหรือหน่วยงานไหนมา ครอบงำและชี้นำให้ทำเพียงเพราะมีเงินหรืองบประมาณมาให้ ซึ่งระบบมีลักษณะ มีความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหรือองค์ประกอบชีวิตของชุมชน สามารถขับเคลื่อนได้ ด้วยตัวเอง ซึ่งการแก้ปัญหาคือความยากจนอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดระบบ ระบบที่เกิดได้ด้วยการเรียนรู้ ด้วยปัญญา ถ้ามีความรู้มีปัญญา แม้มีทรัพยากรน้อยก็จะมีมากขึ้น มี เงินน้อยก็จะมีเงินมาก การแก้ปัญหาคือความยากจนแบบเงินนำหน้าทำให้คนยากจนลงไปอีก ทำให้ ปัญหาซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แก่ยากมากยิ่งขึ้น เพราะไปตอกย้ำความเข้าใจในในอดีตหลายสิบปีที่ผ่านมา ว่า การพัฒนา หมายถึง การทำโครงการ ทำกิจกรรม สร้างอาชีพ สร้างรายได้ แต่จริง ๆ แล้ว การ สร้างระบบต่างหากที่ยาก ถ้ากิจกรรมต่าง ๆ ไม่เชื่อมโยงกันเป็นระบบ และระบบย่อย ๆ ไม่โยงกัน เป็นระบบใหญ่ของท้องถิ่น ที่สุดก็เอาตัวไม่รอด เหมือนโอท็อปทั้งหลายที่กลายเป็นหนี้สิน ปัญหา ของการพัฒนาวันนี้เป็นปัญหา “กระบวนทัศน์” (วิสัยทัศน์ วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการ มองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง) โดยเฉพาะของผู้มีอำนาจ ผู้บริหารประเทศ ซึ่งยังหวังผลทางการเมือง มากกว่า ถ้าปรับแก้วิธีทำ ไม่ปรับวิธีคิด ไม่ปรับคุณค่า และเป้าหมายของการพัฒนา (ว่าเพื่อความอยู่

เย็นเป็นสุข หรือเพื่ออยู่อย่างพอเพียง ไม่ใช่เพื่อรวย) ไม่เข้าใจความจริง ไม่เข้าใจศักยภาพของท้องถิ่น ไม่เชื่อและศรัทธาในพลังของชุมชน ผลก็คงเป็นอย่างที่เป็นมาและเป็นอยู่อย่างนี้ไปอีกนาน

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน

1. หลักการ แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยกับการพัฒนาท้องถิ่น

1.1 ความหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (2545 : 22) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไว้ว่า เป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปคำตอบ และถอดบทเรียนเพื่อปรับปรุงงานต่อไป ซึ่งคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การเริ่มคิด ตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบโดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (Action Research)

สินธุ์ สโรบล (2548 : 33) ได้อธิบายความหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า เป็นกระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการวิจัยที่มีการเชื่อมโยงระหว่างโลกทัศน์ (Worldview) และมโนทัศน์ (Concept) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์ในโลกความเข้าใจรับรู้ (Perception) ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ (Practice) รวมทั้งหาวิธีการจัดการ (Management) ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายในการสร้างแบบแผน (Pattern) แบบจำลอง (Model) รวมทั้งค่านิยม (Value) ที่เป็นพื้นฐานการจัดการตนเองของชุมชนหนึ่ง ๆ

ปิยะวัติ บุญ – หลง (อ้างใน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.2543:5) กล่าวว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research) ที่ สกว. ริเริ่มขึ้น จึงเน้นให้ “คน” ในชุมชนเข้าร่วมกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ และเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่เป็นเชิงปฏิบัติการจริง (Action Research) เพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง โดยมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล งานวิจัยเช่นนี้ต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ อย่างมาก ตรงที่มีได้เน้น “ผลงานวิจัย” เป็นหลัก แต่มองการวิจัยเป็น “กระบวนการ” ในฐานะ “เครื่องมือ” ที่จะเพิ่มพลัง (Empower) ชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตัวเอง เป็นทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้ ดังนั้น “ผลงานวิจัย” ที่สำคัญยิ่งของงานวิจัยนี้ มิใช่บทความทางวิชาการหรือเทคโนโลยีใหม่ แต่คือ “คน” และ “กลุ่ม” ที่เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนเข้าร่วมกระบวนการวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนตัวเองทั้งในปัจจุบัน และมีความพร้อมในการรับมือกับอนาคต ในการชี้แนะและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่อไปด้วย

1.2 ลักษณะของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.2.1 เป็นการวิจัยที่มีฐานคิดอยู่บนรากฐานความเป็นจริง ของชีวิตและสังคม วัฒนธรรมของท้องถิ่น/ชุมชนเอง คำนึงถึงบริบท และความสัมพันธ์ทางสังคมจากด้านของเงื่อนไขแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม และ เป็นการเรียนรู้จากภายใน (Inside Out)

1.2.2 เป็นการวิจัยที่มีนัยเชิงพลวัตในการเปลี่ยนแปลงศักยภาพของท้องถิ่น ซึ่งสิ่งที่เป็นแก่นสำคัญของพลวัตหรือพลังในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงก็คือ มนุษย์ เพราะฉะนั้น วิจัยท้องถิ่นจึงมีลักษณะของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

1.2.3 เป็นการวิจัยที่มีลักษณะเป็นการแสวงหาคำตอบที่เป็นระบบเปิด

1.2.4 ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย กล่าวคือ เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตรวจสอบและแปลความหมาย รวมทั้งคาดว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงภายหลังการดำเนินการวิจัย มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

1.2.5 เป็นการวิจัยปลายทาง เพื่อทดลองประยุกต์ใช้ความรู้หรือเทคโนโลยีในบริบทของท้องถิ่นมากกว่าเป็นการวิจัยเพื่อสร้างความรู้ใหม่ หรือถ้ามีการสร้างทฤษฎีใหม่ก็มีลักษณะเป็นการวิเคราะห์สังเคราะห์ ข้อมูลจากหลาย ๆ โครงการย่อย จนเกิดทฤษฎีใหม่

1.2.6 เป็นการวิจัยแบบองค์รวม (Holistic หรือ Integrated) ไม่แยกสาขาวิชา มีลักษณะการดำเนินการเป็นสหสาขาวิชา มีลักษณะของความคิดเชิงซ้อนและบูรณาการศาสตร์ชาวบ้านกับศาสตร์สากล ทฤษฎีสากลกับทฤษฎีชาวบ้าน เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา

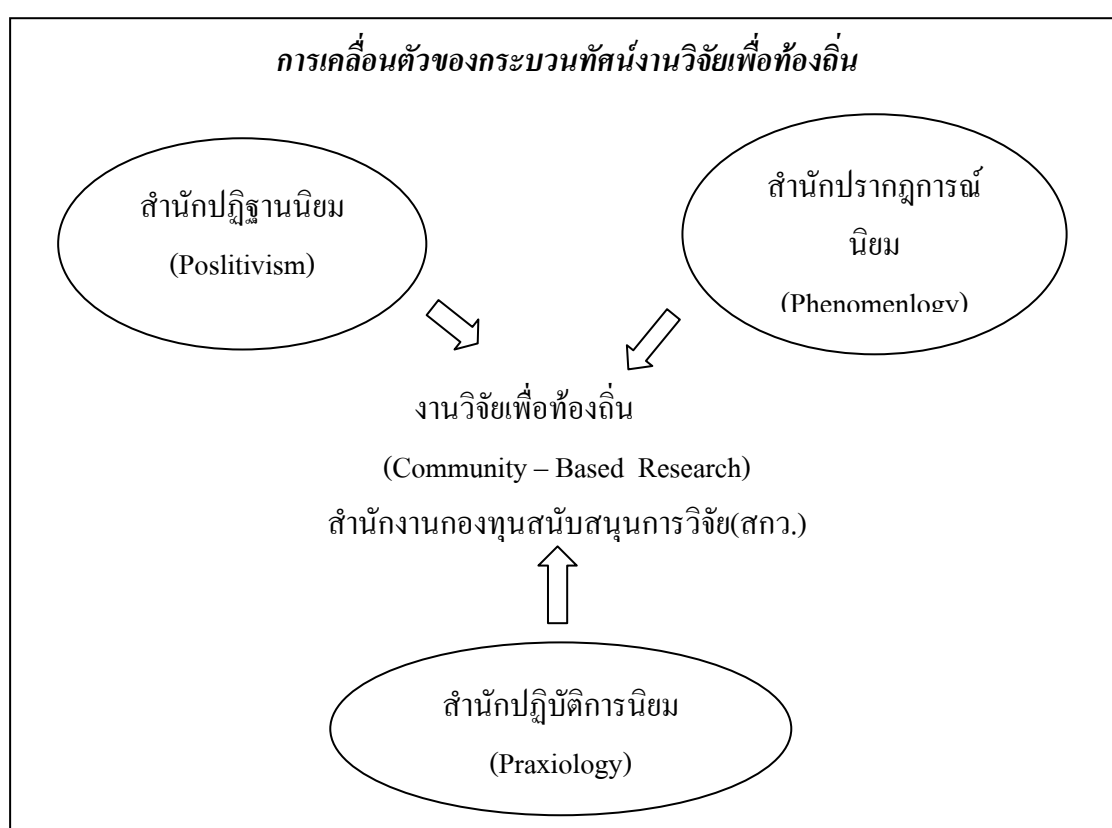
1.2.7 มีการดำเนินงานวิจัยใน 3 ลักษณะคือ 1) วิจัยเพื่อทราบสภาพที่เป็นอยู่ ของชุมชนท้องถิ่นในด้านต่างๆ ได้แก่ สภาพ/บริบทชุมชน ภูมิปัญญาในชุมชน ปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชุมชน รวมทั้ง ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา 2) เป็นการทดลองทำ (วิจัยปฏิบัติการ) เพื่อแก้ปัญหา และวิเคราะห์สรุปบทเรียน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้ 3) เป็นการสร้างรูปแบบ สร้างทางเลือก ตลอดจนแผนพัฒนาของชุมชน

1.2.8 จุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็คือ เน้นที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง

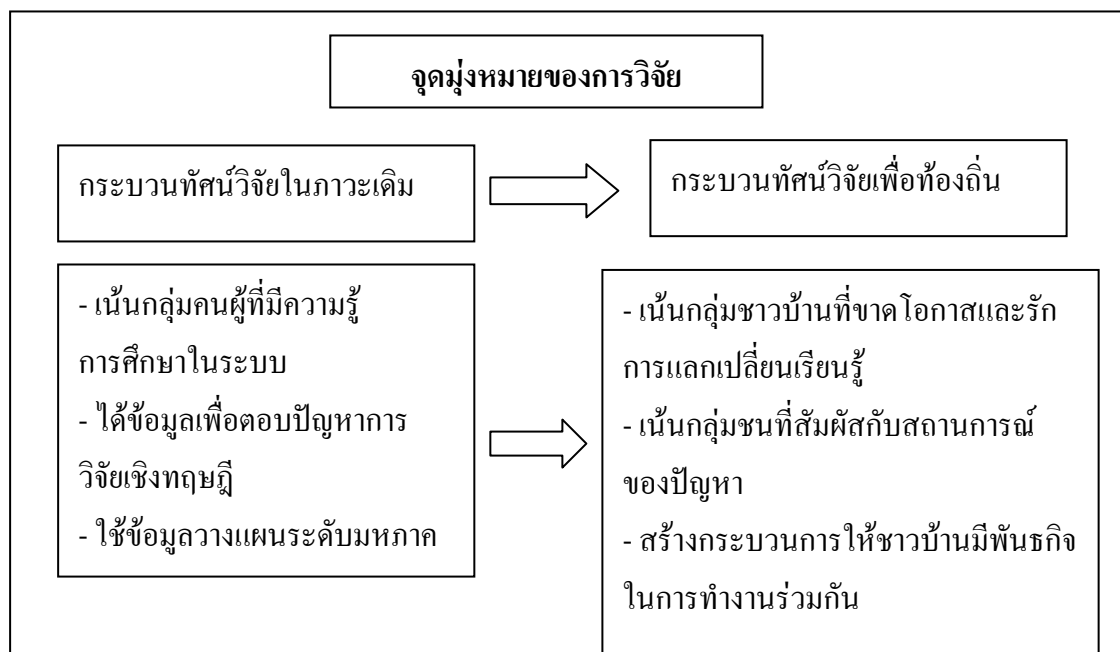
1.2.9 เป็นการวิจัยที่มีลักษณะเป็นเครือข่าย มีกลไกประสานสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนกับคนภายนอก จากจุดยืนของคนใน (Insider View) เชื่อมโยงกับมุมมองจากคนภายนอก

1.2.10 มีหลักการหรือเป้าหมายสำคัญ 3 ประการด้วยกัน คือ เพื่อให้ท้องถิ่นนั้นสามารถพัฒนาตนเองได้ สามารถพึ่งตนเองได้ และพัฒนาอย่างยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก .2546 : 8, สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. 2547 : 29-33, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค . 2548 : 3 – 5, ปิยะวัติ บุญ – หลง และคณะ . 2545 : 42-49)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค (2548 : 28-30) ได้สรุปกระบวนการทัศน์ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นลำดับขั้นดังนี้ ดังแผนภาพต่อไปนี้

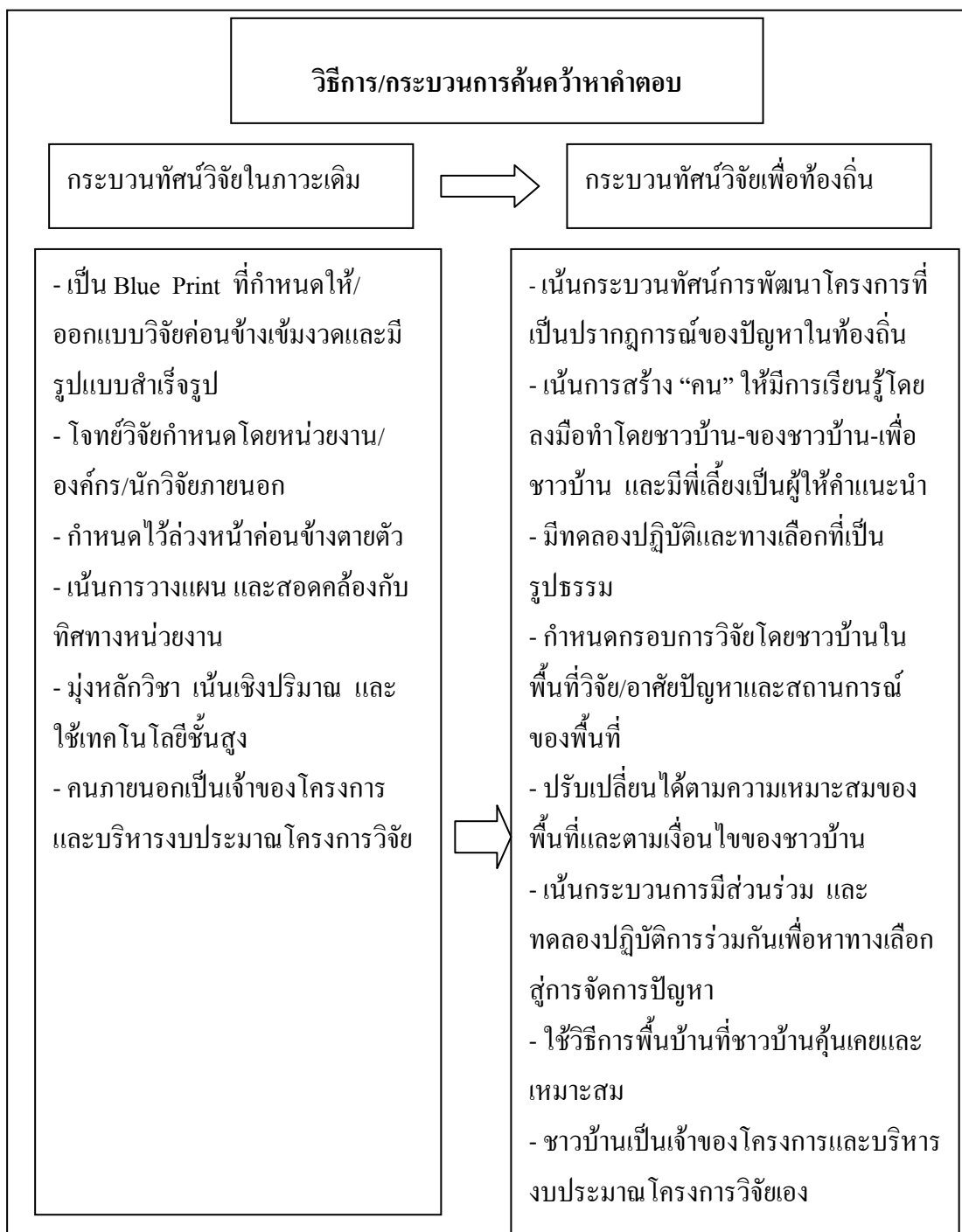
แผนภาพที่ 4 แสดงการเคลื่อนตัวของกระบวนการทัศน์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 28)

แผนภาพที่ 5 แสดงจุดมุ่งหมายของการวิจัยตามกระบวนการทัศน์วิจัยเดิม

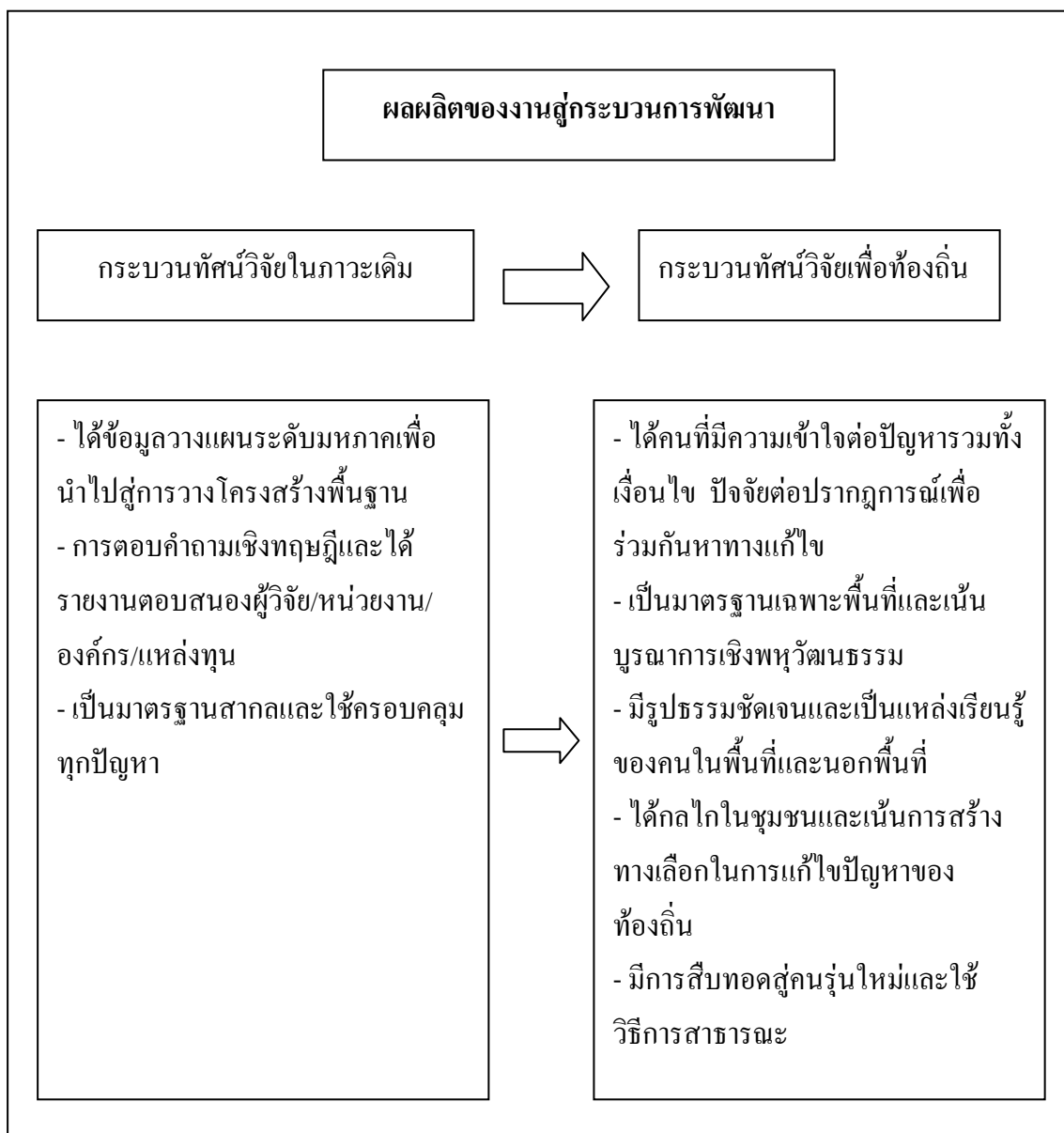
และกระบวนการทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 28)

แผนภาพที่ 6 แสดงวิธีการ/กระบวนการค้นคว้าหาคำตอบของการวิจัยตามกระบวนการทัศนวิจัยเดิม
และกระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่น

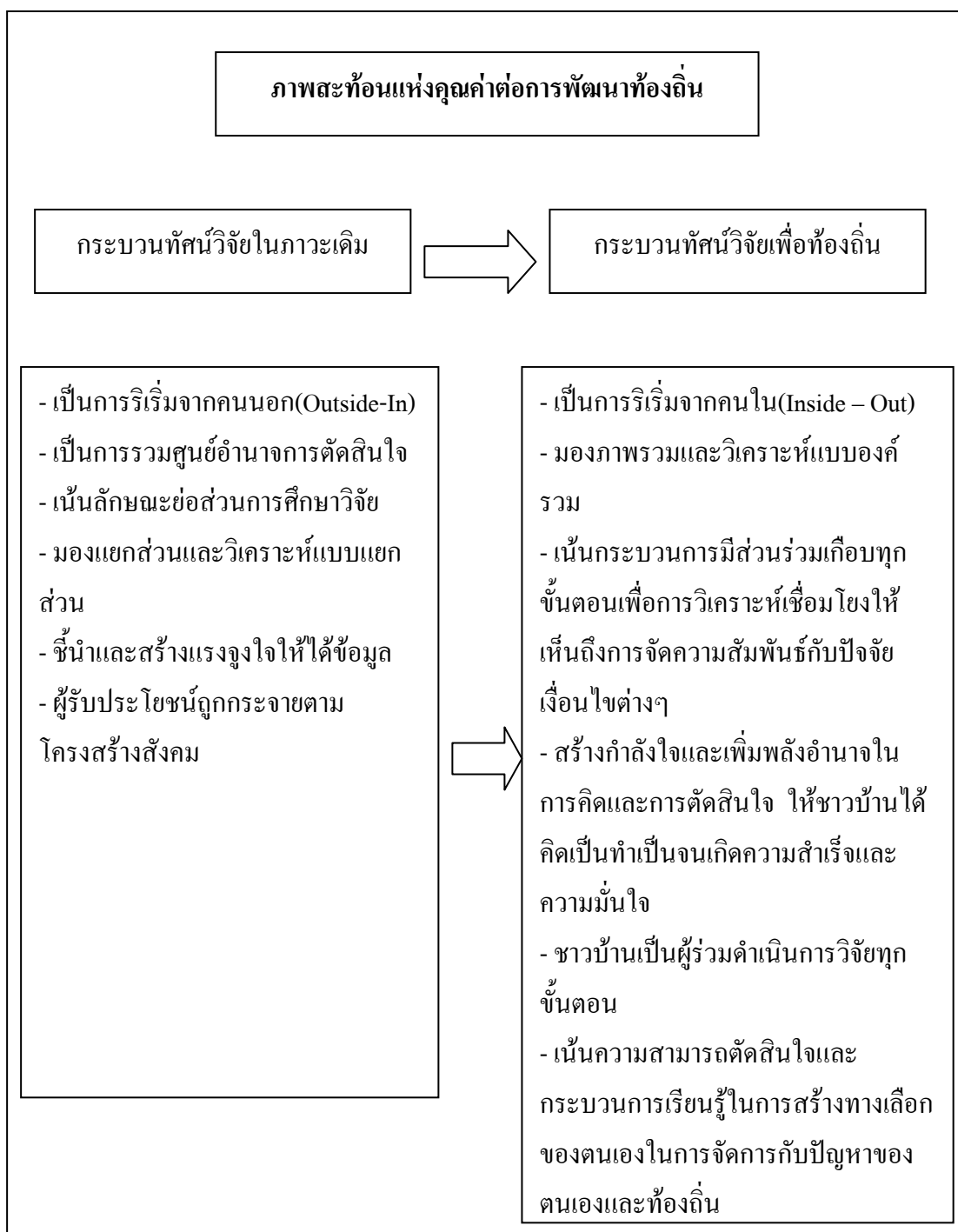
ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 29)

แผนภาพที่ 7 แสดงผลผลิตของงานวิจัยสู่กระบวนการพัฒนาตามกระบวนการวิจัยเดิม

และกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 29)

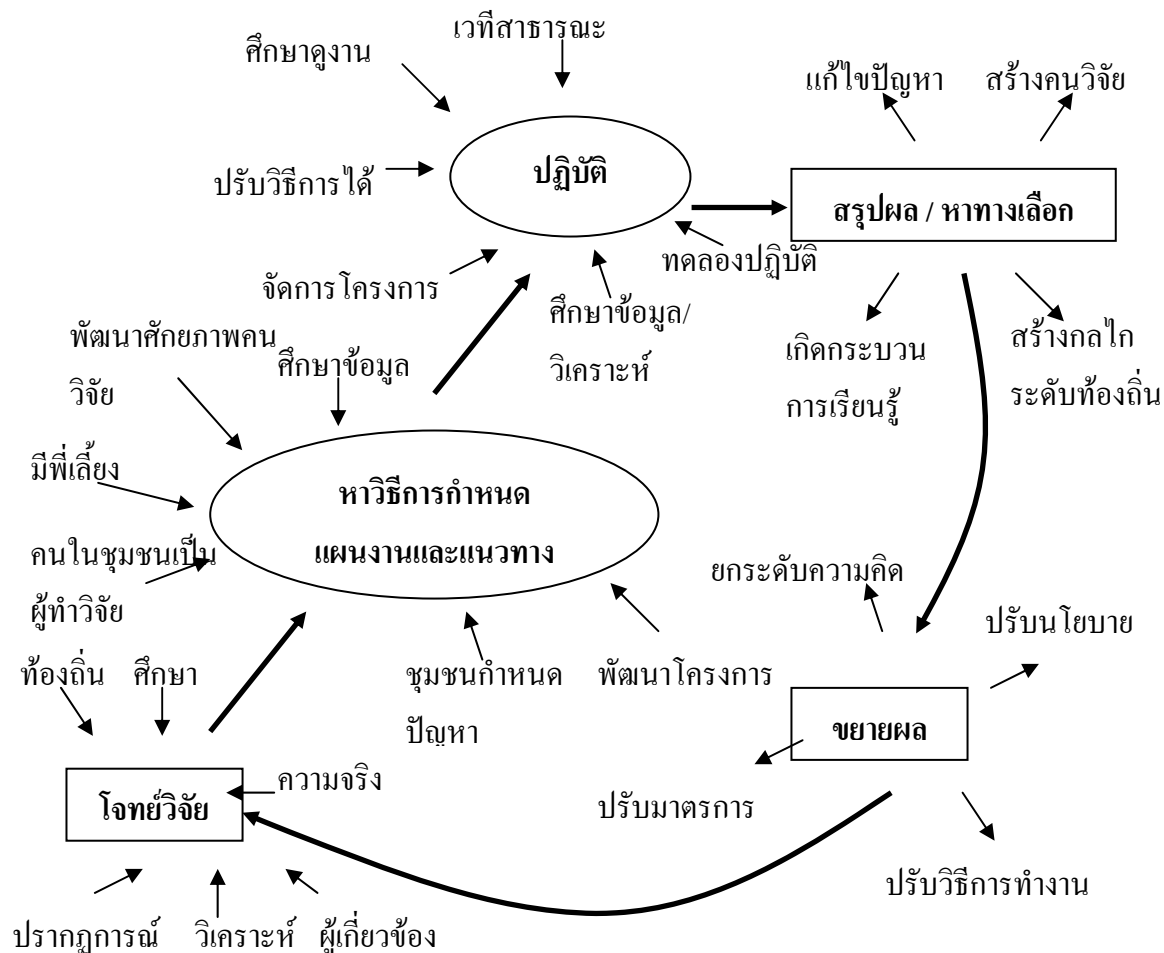
แผนภาพที่ 8 แสดงภาพสะท้อนแห่งคุณค่าต่อการพัฒนาท้องถิ่นงานวิจัยตาม

กระบวนการวิจัยเดิมและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 30)

ความเชื่อพื้นฐาน

- ชาวบ้านมีศักยภาพเป็นผู้แก้ไขปัญหา
- ชาวบ้านสามารถใช้กระบวนการวิจัยได้

แผนที่ 9 แสดงสรุปกระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ที่มา (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. 2548 : 30)

1.3 ผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

นอกจากผลตามที่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) (2548 : 29) ได้สรุปถึงผลผลิตของการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นว่า เกิดผลหลายประการได้แก่ ได้คนที่มีความเข้าใจต่อปัญหา รวมทั้งเงื่อนไข ปัจจัยต่อปรากฏการณ์เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไข เป็นมาตรฐานเฉพาะพื้นที่และเน้นบูรณาการเชิงพหุวัฒนธรรม มีรูปธรรมชัดเจนและเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนใน

พื้นที่และนอกพื้นที่ ได้กลไกในชุมชนและเน้นการสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น และมีการสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่และใช้วิธีการสาธารณะแล้ว การวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นยังทำให้เกิดผลกระทบต่อท้องถิ่นหลายประการ ที่สำคัญคือ การสร้างให้เกิดกระบวนการเสริมพลังให้ชุมชน (Empowerment) มี 3 ลักษณะ คือ

1.3.1 เกิดความรู้ในท้องถิ่นและเป็นประโยชน์กับท้องถิ่นโดยตรง เช่น การฟื้นฟู และถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนให้กับเด็ก ๆ ในรุ่นต่อไป

1.3.2 เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยคนท้องถิ่นเอง ทำให้คนท้องถิ่น “เก่ง” ขึ้นและทำงานต่อไปได้ดีขึ้น

1.3.3 เกิดกลไกหรือองค์กรในชุมชนที่จะจัดการสานงานต่อ กรณีนี้อาจเป็นการหนุนเสริมให้องค์กรที่มีอยู่ทำงานได้ดีขึ้น เช่น การเสริมศักยภาพของ อบต. ในด้านต่าง ๆ หรือการสร้างกลไกใหม่ในชุมชน เช่น เครือข่ายกลุ่ม-ออมทรัพย์และกองทุนในระดับตำบล เพื่อประสานกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนต่าง ๆ และบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว บทบาทของมหาวิทยาลัยจึงควรเร่งสร้างวัฒนธรรมวิจัยให้เหมาะสมกับยุคสมัย และสร้างสรรค์ โดยให้ความสำคัญแก่คุณภาพ ผลลัพธ์และผลกระทบ ยกย่องผลงานวิจัยคุณภาพสูง และไม่สนับสนุนงานวิจัยคุณภาพต่ำ ส่งเสริมบรรยากาศ การแลกเปลี่ยนทางวิชาการ ส่งเสริมงานวิจัยสหวิทยาการ งานวิจัยระหว่างสถาบันส่งเสริมความร่วมมือและการเคลื่อนไหว (Mobility) ของนักวิจัยระหว่างสถาบันและระหว่างประเทศ รวมทั้งส่งเสริมบรรยากาศของการร่วมมือเรียนรู้ระหว่างคณาจารย์กับนักศึกษา (ชนเศ เจริญเมือง อ้างใน อมรวิรัช นาคทรพ. 2547 :121) นอกจากนี้มหาวิทยาลัยควรปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเอง ให้เป็นมหาวิทยาลัยวิจัย ซึ่งมหาวิทยาลัยวิจัย หมายถึง มหาวิทยาลัยที่เน้นการวิจัย ซึ่งควรกำหนดระบบวิจัยของตน อันประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) มีนโยบาย ทิศทาง และมาตรการสนับสนุนอย่างจริงจังเกี่ยวกับภาระงานวิจัยในมหาวิทยาลัย โดยควรกำหนดแผนยุทธศาสตร์การวิจัย ซึ่งครอบคลุมวิสัยทัศน์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ และทิศทางการวิจัยของมหาวิทยาลัย

2) มหาวิทยาลัยที่เน้นการวิจัย ต้องจัดให้มีโครงสร้างรองรับการดำเนินการวิจัยให้เป็นรูปธรรม มีการกำหนดบทบาทภารกิจ และเป้าหมายผลงานชัดเจนโดยมีหน่วยงานรับผิดชอบและบุคลากรรับผิดชอบโครงสร้างที่จัดขึ้นนี้ควรมีการสอดรับและประสานกันอย่างเป็นเอกภาพทั้งระบบในมหาวิทยาลัย

3) มีโครงสร้างพื้นฐานการวิจัยที่เหมาะสมและเพียงพอ นักวิจัยจำเป็นต้องพึ่งพาเพื่อสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างมีคุณภาพ เช่น แหล่งค้นคว้า ทั้งจากห้องสมุดหรือฐานข้อมูล

อิเล็กทรอนิกส์ ห้องปฏิบัติการ ทดลอง แปลงทดลอง หน่วยให้คำปรึกษาด้านสถิติ ด้านกฎหมาย หรือด้านเทคนิค ผู้ช่วยนักวิจัย เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ

4) มหาวิทยาลัยต้องแสวงหา และสนับสนุน ให้มีนักวิจัยที่มีคุณภาพในด้านที่มหาวิทยาลัยมีความสนใจหรือมีความพร้อมมากที่สุด นักวิจัยเหล่านี้อาจเป็นอาจารย์ที่มีประสบการณ์และผลงานเป็นที่ยอมรับโดยเชิญมาเป็นอาจารย์ประจำ หรือเชิญมาร่วมโครงการวิจัยสำคัญ

5) มหาวิทยาลัยที่เน้นการวิจัยควรใช้งานวิจัยในการเรียนการสอนทุกระดับ การใช้งานวิจัยในการเรียนการสอนนี้ นอกจากจะเป็นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยการเผยแพร่ในชั้นเรียนแล้ว ยังเป็นการสร้างค่านิยมและทัศนคติที่ดีแก่นักศึกษา ในงานวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยที่เกิดจากคนไทยด้วยกัน

6) มีกระบวนการผลิตและพัฒนา นักวิจัยอย่างต่อเนื่อง โดยจัดหลักสูตรฝึกอบรมเทคนิควิธีการวิจัย ให้แก่คณาจารย์และนักวิจัยของมหาวิทยาลัย เผยแพร่วิธีการวิจัยหรือผลการวิจัยใหม่ ๆ แก่นักวิจัย

7) เสริมสร้างบรรยากาศ สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการทำวิจัย

8) มหาวิทยาลัยต้องจัดให้มีระบบติดตามประเมินผล เพื่อรับทราบความคืบหน้าของผลการวิจัยในมหาวิทยาลัย รวบรวมผลงานวิจัยในฐานะข้อมูล กำหนดมาตรฐานและดัชนีชี้วัดผลงานวิจัยเพื่อประเมินคุณภาพของงานวิจัย

9) มหาวิทยาลัยต้องเผยแพร่และใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในรูปต่าง ๆ เช่น เผยแพร่ผ่านเอกสารเผยแพร่ของมหาวิทยาลัย จัดบริการทางวิชาการแก่บุคคลภายนอก สนับสนุนให้นักวิจัยประยุกต์ผลงาน และสนับสนุนการจดทะเบียนลิขสิทธิ์ทางปัญญา

10) มหาวิทยาลัยต้องจัดให้มีการประสานเชื่อมโยง กับหน่วยงานภายนอกและประชาคม เพื่อสร้างเครือข่ายสนับสนุนการวิจัย โดยให้บุคคลภายนอกได้รับทราบสมรรถนะในการวิจัยของมหาวิทยาลัย

การปฏิรูประบบวิจัยทั้งระบบจะเป็นหนทางให้พัฒนามหาวิทยาลัยไปสู่พันธกิจมหาวิทยาลัยวิจัยที่มีขีดความสามารถทั้งในการวิจัยและสร้างสรรค์งานวิจัยที่มีคุณค่าต่อสังคมได้อย่างสูงสุด (ปรัชญา เวสารัชช์ อังโน อมรวิชัย นาคทรพ. 2547 : 127-128) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิจัย ควรมุ่งเน้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นเป็นสำคัญ สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อท้องถิ่นภาระหน้าที่สำคัญในเรื่องดังกล่าว จึงเป็นภารกิจสำคัญอย่างยิ่งต่อไป

2. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค (2549 : 2-11) ได้กล่าวถึง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้นำหลักคิด “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” เข้ามาปรับใช้ในกระบวนการวิจัยและการบริหารงานวิจัย ด้วยการสนับสนุนให้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ทั้งนี้มียุทธศาสตร์การทำงานที่สำคัญคือการใช้งานวิจัยเข้าไปเพิ่มขีดความสามารถของ “คน” ในชุมชนท้องถิ่น โดยเริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชน/ท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเพื่อค้นหาโจทย์/คำถามในการวิจัย การออกแบบการวิจัย การวางแผนการปฏิบัติการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การทดลองปฏิบัติการหารูปธรรม การวิเคราะห์และสรุปบทเรียน โดยขั้นตอนต่าง ๆ ได้เน้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ เพื่อการสร้างความรู้และสร้างกลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งพาตนเอง

2.2 กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีพื้นฐานที่เป็นประเด็น คำถาม หรือ โจทย์การวิจัย ที่มาจากวิถีชีวิตอันมีรากเหง้าของสังคมไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง แทบทั้งสิ้น โดยมองว่าสถานการณ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การเมือง เศรษฐกิจ สังคมในโลกล้วนมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลา อันเป็นเงื่อนไขเชื่อมโยงของปัจจัยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และมีผลกระทบเชื้อมต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่น ดังนั้นหาก วิถีชีวิตท้องถิ่น จะอยู่รอดพ้นจากภัยและวิกฤตต่าง ๆ คนในท้องถิ่นต้องทำความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงและต้องเข้ามาช่วยกันจัดการความเป็นอยู่ให้ได้

2.3 คุณลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เป็นการมุ่งสนับสนุนให้คนทุกระดับในท้องถิ่นใช้งานวิจัยเป็น เครื่องมือ และ แนวทางในการศึกษาค้นคว้า ฟันฟู จัดระบบ และสร้างความรู้ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในแนวปฏิบัติกับเรื่องต่าง ๆ ที่ตนได้สัมผัส และดำรงอยู่ในทิศทางที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรู้เท่าทัน

2.4 คำนิยามเศรษฐกิจพอเพียงในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

คำนิยามดังกล่าวประกอบด้วย ความพอเพียง ความมีเหตุผล และ ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี

2.4.1 ความพอประมาณของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีคุณลักษณะที่สำคัญคือ

1) งานวิจัยมีกลุ่มคน (ทีมวิจัย) ที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัยที่พอประมาณพอเหมาะ ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป

2) ขนาดของโครงการวิจัยมีขนาดที่ไม่ใหญ่มากเกินไป และมีขนาดพอเหมาะ ที่ทีมวิจัยสามารถบริหารจัดการได้

3) งานวิจัยมีระยะเวลาในการดำเนินงานวิจัย คำนวณว่าหากคำตอบพอสมควร พอประมาณที่นักวิจัยชาวบ้านจะสามารถกำหนดระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดได้ตามปฏิทิน การเกษตรของท้องถิ่น

4) การออกแบบโครงการวิจัย มีความพอเหมาะ พอดีกับปรากฏการณ์และ สภาพของปัญหาของท้องถิ่นและสภาพแวดล้อมที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ ซึ่งรวมไปถึงการควบคุมและ จัดการโครงการอย่างมีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี

5) ข้อมูล ลักษณะของข้อมูล และการเก็บรวบรวมข้อมูล มีความเหมาะสมกับ สภาพพื้นที่ท้องถิ่น ที่มีไม่มากเกินไป และไม่น้อยเกินไป รวมทั้งมีความพอประมาณกับการทำงาน เชิงวิเคราะห์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ของท้องถิ่นและวิถีชีวิตของตนเอง

2.4.2 ความมีเหตุผลในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เหตุของความจำเป็นที่จะต้องใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจ และรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของคนในท้องถิ่นจึงเริ่มจากกระบวนการที่คนในท้องถิ่น มาร่วมกันวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของท้องถิ่น ร่วมกัน ค้นหาทุนเดิมของตน ร่วมกันออกแบบและ วางแผนการวิจัย ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูล ร่วมกันวิเคราะห์หาทางเลือก ร่วมกันทดลองปฏิบัติเพื่อ แก้ไขปัญหา ตลอดจนร่วมกับสรุปบทเรียนเพื่อสร้างทางเลือกในการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่น ต่อไป จึงเป็นหลักของความมีเหตุผลอันสำคัญในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าว

2.4.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันที่มีคุณลักษณะอันสำคัญ กล่าวคือ

1) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่มีการ ปลุกจิตสำนึก ของคนใน ท้องถิ่นให้หันกลับมามองตัวเองอย่างรู้เท่าทันกับกระแสของการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น

2) กระบวนการวิจัยได้ฝึกฝนให้ผู้เข้าร่วมขบวนการวิจัย มุ่งเน้นให้พึ่งตนเอง ได้โดยอาศัยข้อมูลความรู้ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้จากข้างนอก และ ประยุกต์ใช้ในบริบทของท้องถิ่นตนเองและมุ่งการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ

3) การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้คำนึงถึง ภูมิสังคมและภูมินิเวศ ของ ท้องถิ่นเป็นสำคัญ ดังจะพิจารณาได้จากการตั้ง คำถามการวิจัย ที่มีได้มองออกจากตัวเองไกลเกิน กว่าที่จะจัดการได้ และที่สำคัญงานวิจัยแบบนี้มีการดำเนินงาน ตามลำดับขั้น และเน้นความ ประหยัด เรียบง่าย และมุ่งประโยชน์สูงสุด

4) การพัฒนา โจทย์การวิจัย มุ่งไปที่การแก้ปัญหาที่จุดเล็ก และสามารถดำเนินการได้เสร็จตามจังหวัดของฤดูกาลของธรรมชาติ และ วิถีชีวิตของท้องถิ่น งานวิจัยแบบนี้ไม่ติดตำรา แต่มีภูมิปัญญาที่เป็นของท้องถิ่น เป็นเครื่องนำทาง

5) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มุ่งเน้น การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ที่เผชิญกับปัญหาและต้องการมุ่งมั่นที่จะแก้ไขปัญหของท้องถิ่นร่วมกัน โดยใช้ ข้อมูล และ ความรู้ ที่ได้จากการวิจัยมาเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจของท้องถิ่น

2.4.4 บทสรุปของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนฐานคิด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

1) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้สร้างเงื่อนไขคุณธรรมอันประกอบด้วยคุณธรรมด้านจิตใจและปัญญาความรู้ ดังจะเห็นได้จาก คำที่ว่า สร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

2) คุณธรรมในงานวิจัยที่ว่าเป็นการเน้นความรู้คู่คุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อโครงการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นวิธีคิดที่จะทำงานร่วมกัน รวมตลอดถึงข้อมูลและงบประมาณ

3) ทีมวิจัยมีความรอบรู้ที่เหมาะสมที่จะนำพาโครงการวิจัยและจุดมุ่งหมายของงานให้บรรลุเป้าหมายของท้องถิ่นได้

4) เงื่อนไขคุณธรรมยังเน้นที่การกระทำ หรือแนวทางการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นความอดทน ความเพียรพยายาม สติปัญญาและความรอบคอบ

3. กระบวนการประชาธิปไตย

วิชิต นันทสุวรรณ (2545 : 227 -229) กล่าวว่า ประชาพิชัยเป็นกระบวนการวิจัยและพัฒนาของประชาชน มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในกลุ่มประชาชนที่เข้าร่วมกระบวนการประชาธิปไตยเป็นกระบวนการวิจัยที่เกิดจากการสรุปประสบการณ์ของชุมชนในชนบท จึงมีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรม การนำกระบวนการประชาธิปไตยไปใช้ในชุมชนเมืองหรือสังคมอื่น จำเป็นต้องมีการปรับประยุกต์กระบวนการให้เหมาะสมสอดคล้องกับคนและสังคมนั้น ๆ การเรียนรู้ในกระบวนการประชาธิปไตย คือ การเรียนรู้ที่เน้นให้คนที่เข้าร่วมกระบวนการรู้จักตนเองและรู้จักคลก การรู้จักตนเองและรู้จักโลกต้องการข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ชุมชน และเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลต่อชีวิตและชุมชนของตนเอง การดำเนินกระบวนการประชาธิปไตยจึงมีเครื่องมือและวิธีการชุดหนึ่ง เพื่อช่วยให้เข้าถึงข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้อง การรู้จักตนเองและรู้จักโลกนำไปสู่การเข้าใจตัวเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมที่กว้างไกลกว่าชุมชน เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโลก การเปลี่ยนแปลงของสังคม และผลกระทบที่ทำให้ชีวิตของตนเองเปลี่ยนแปลงไป ความเข้าใจนี้จะนำไปสู่การหาทางเลือกใหม่ให้กับชีวิตและชุมชน เป็นทางเลือกที่เกิดจากข้อมูลความรู้ และเกิดจากการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งแวดล้อม จากการมี

ทางเลือกของชีวิตที่เริ่มจากแต่ละคนแต่ละครอบครัว ร้อยโยงทุกชีวิตและครอบครัวอย่างเป็นระบบ เป็นทางเลือกของชุมชน รูปธรรมที่เข้าใจง่ายที่สุดเรียกว่า “แผนแม่บทชุมชน” นี่คือผลผลิตของ กระบวนการประชาธิปไตยหรือผลของการเรียนรู้ แผนแม่บทชุมชนเป็นทางเลือกที่แตกต่างจาก แผนพัฒนาอื่น ๆ เพราะแผนแม่บทชุมชนเกิดจากกระบวนการแสวงหาความรู้ เกิดจากฐานข้อมูลที่ สะท้อนความเป็นจริงของคนและสังคม ไม่ใช่แผนที่ตั้งอยู่บนความต้องการ (โลภะ) ที่ถูกกระตุ้น โดยคนอื่น หรือโดยปัญหา หรือโดยความหลงผิดเพราะโลกวัตถุ แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนที่ตั้งอยู่ บนฐานชีวิตของคน และบนฐานของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม การทำประชาธิปไตยที่สมบูรณ์จะเป็น กระบวนการที่ช่วยให้คนพ้นจากการครอบงำของวัตถุ พ้นจากการครอบงำของการพัฒนาโดย โครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมที่ผิดพลาด และพ้นจากการครอบงำโดยคนอื่น กระบวนการประชาธิปไตยมีองค์ประกอบสำคัญ 6 ประการ คือ

3.1 มีขอบเขตพื้นที่ของการทำประชาธิปไตยชัดเจนและเหมาะสม

3.2 ให้ความสำคัญกับคนหรือผู้เข้าร่วมและการประสานบทบาทของคนใน

กระบวนการเรียนรู้

3.3 มีเวทีการเรียนรู้เป็นสื่อในการชุมนุมเสวนา

3.4 มีข้อมูลที่สะท้อนความจริงของชีวิตและสังคมเป็นฐานของการเรียนรู้

3.5 มีการสร้างเครื่องมือและวิธีการที่เหมาะสมกับผู้เข้าร่วม (คน) และลักษณะเฉพาะ

พื้นที่เพื่อใช้ในกระบวนการประชาธิปไตย

3.6 มีแผนแม่บทชุมชนเป็นผลของกระบวนการเรียนรู้

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การเรียนรู้สามารถเรียนรู้ได้จากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในสังคม ดังนั้นการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคน ซึ่งมีผลทำให้บุคคลได้สั่งสมความรู้ จนสามารถละดำรงชีวิตได้ ตลอดจนช่วยเหลือผู้อื่นอีกด้วย กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนก็เช่นเดียวกัน มีความสำคัญ เพราะทำให้ชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชน จนเกิดเป็นเครือข่ายที่ร่วมมือกันทำงานในชุมชนต่าง ๆ

1. ความหมายการเรียนรู้ของชุมชน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543 : 24) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการในการเปลี่ยนพฤติกรรมอันเนื่องมาจากประสบการณ์ที่แต่ละคนได้รับมา

ทิสนา เขมมณี (2545:1) ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ว่า หมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้

กันยา สุวรรณแสง (2544 : 155) กล่าวว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ประสบการณ์ตรงหรือประสบการณ์ทางอ้อม กระทำให้อินทรีย์เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรแต่ไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากเหตุอื่น เช่น วุฒิภาวะ ความเจ็บป่วย ฤทธิ์ยา หรือสารเคมี ฯลฯ

จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ (2543 : 123) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลเนื่องจากประสบการณ์หรือการฝึกหัด พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงที่ไม่จัดว่าเกิดจากการเรียนรู้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเพียงชั่วคราวเท่านั้นเช่น ความเหน็ดเหนื่อย ผลจากการกินยา การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเนื่องมาจากวุฒิภาวะ การได้รับการบาดเจ็บทางกาย เหล่านี้ไม่นับว่าเกิดจากการเรียนรู้

เดวิท แมทิวส์ (David Mathews, 1996 อ้างใน ลิวิลักษณ์ ยัมประสาทพร, 2548 : 9) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้จากและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ของชุมชนมีแยกขาดจากสำนักสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของชุมชน” การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงมิได้เป็นอะไรอื่นนอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539 : 10 – 14) ให้ความหมายระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นเป็นองค์ประกอบที่สมาชิกในแต่ละชุมชน ต่างก็มีระบบการเรียนรู้ตามสภาพเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แม้แต่ระบบการเรียนรู้ในระดับมหภาคของชุมชนหลายชุมชนรวมกันเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันก็ยังคงมีความแตกต่าง และความเหมือนในสภาพและเงื่อนไขที่เหมาะสมกับวิถีประชาและความต้องการของสมาชิกในชุมชนและสังคมนั้น

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2535 : 9) ให้ความหมายของระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นว่าเป็นระบบการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญของคนกลุ่มหนึ่งหรือรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่งหรืออีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบที่มีมาแต่เดิมก่อนที่จะมีการศึกษาจากภายนอกจะเข้ามาใน “ท้องถิ่น”

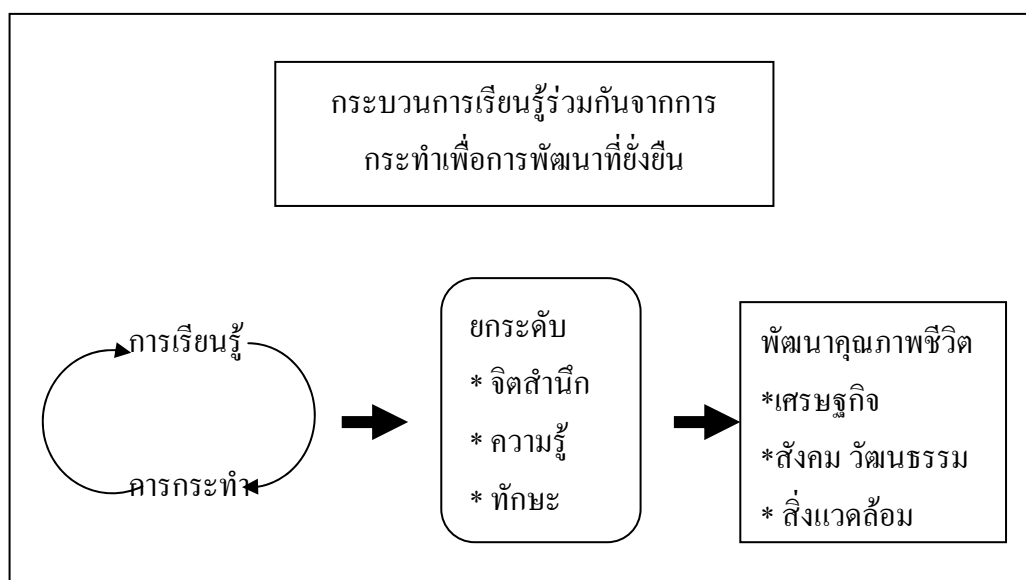
จากการศึกษาความหมายดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง การแสวงหาความรู้ของบุคคลในชุมชน ตั้งแต่การได้รับข้อมูล จนถึงการลงมือปฏิบัติจริง โดยมีรากฐานอยู่ที่ชุมชน ท้องถิ่น วิถีชีวิต ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นให้มีศักยภาพได้

2. ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรรพ (2539 : 61-64) ได้กล่าวว่า ลักษณะที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ไว้ดังนี้

1) มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ของคนแต่ละคนเพื่อขกระดับสติปัญญา จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนนั้น เกิดขึ้นในกระบวนการที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกการแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด-ทำ ซึ่งเป็นการช่วยให้คนในกลุ่มได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา โดยการทดลองทำและทดลองแก้ไข สรุปบทเรียนและคิดหาวิธีการใหม่เพื่อทดลองใหม่ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีพลวัต และนำไปสู่การยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

แผนภาพที่ 10 แสดงกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน
ที่มา (ประเวศ วะสี อ้างใน สีลาภรณ์ นาคทรรพ .2539 : 62)

3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง เพื่อพยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นการศึกษาที่ส่งผลต่อชุมชนโดยตรง

4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ที่มีความสัมพันธ์ในแนวนอน ไม่มีโครงสร้างอำนาจบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์จะเรียนรู้และทำงานพัฒนาาร่วมกัน

ส่วน พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548 : 100 –105) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชนนั้น เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีวันจบ มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขที่เกิดขึ้น โดยการเรียนรู้ในสังคมไทยมีลักษณะร่วมกันอย่างน้อย 4 ประการ คือ

1) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของชีวิตและการทำงาน การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและงานที่จะต้องมีการจัดการตนเองเพื่อให้กลุ่มหรือกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนได้ประกอบกิจกรรมของตนตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อสถาบันภายในชุมชนไม่ว่าจะเป็น วัด บ้าน โรงเรียน หรือองค์กรชุมชนมีการเรียนรู้สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกำหนดจัดการตนเองได้ ชุมชนก็จะเป็ชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่สามารถสร้างชุดความรู้ของตนเองขึ้นมาแล้วประยุกต์ใช้กับการทำงานและวิถีชีวิต ผลลัพธ์ของการเรียนรู้ คือ ชีวิตและงานที่มีความงอกงาม

2) ปัญหา : เครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนนั้น คือ การเรียนรู้จากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

3) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับจัดการความรู้ที่เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน โดยการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง รวมถึงการประเมินตนเองตลอดเวลาจะทำให้ชุมชนเกิดชุดความรู้ใหม่ การผสมผสานและการจัดการความรู้ในมิติต่างๆ จะทำให้ชุมชนเกิดชุดความรู้ใหม่และสร้างวิถีแห่งการพึ่งพาตนเอง

4) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ชุมชนเป็นแหล่งความรู้และห้องปฏิบัติการที่ยิ่งใหญ่ โดยเหตุที่ทุกชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับคน กลุ่มคน วิถีคิด ระบบการจัดการที่เชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนโดยการตั้งคำถาม แต่การเรียนรู้เพียงการตั้งคำถามเพื่อให้ได้คำตอบอาจไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ของคนในชุมชน การเรียนรู้จากการลงมือทำ มีการทดลอง ผลิตซ้ำ จนได้ความรู้และความเข้าใจจะช่วยให้ชุมชนเกิดการ

เรียนรู้และมีวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งถ้าไม่มีการลงมือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ชุมชนอาจจะไม่สามารถเผชิญกับปัญหาได้ รวมทั้งขาดการสร้างชุดความรู้/ภูมิปัญญาของคนขึ้นมาใหม่

นอกจากนี้ สุพัตรา ชาติบัญชาชัย(มปป : 92-104) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชน ควรเป็นไปตามธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ชน คนเราควรได้รับโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต คนเรามีการพัฒนาทางการเรียนรู้ โดยเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม มีการซึมซับความรู้เข้าไปโดยสัมพันธ์กับความรู้เดิมที่มีอยู่ ถ้ามีโอกาสคิดและสร้างงาน ขึ้นมาจากการคิดให้เป็นรูปธรรมจะเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และมีความหมาย สามารถชักนำให้เกิดการสร้างความรู้ใหม่ต่อไป การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Coperative or Collaboration Learning) โดยมีการเรียนรู้สำหรับตนเอง และช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่ม ให้เกิดการเรียนรู้ด้วย การเรียนรู้เป็นความเข้าใจกับประเด็นปัญหา สามารถจับหลักการสำคัญ และนำไปสู่การปฏิบัติในเรื่องนั้น ๆ ได้ ในความเป็นจริงคนเราจะอยู่ร่วมกันในสังคม มีปฏิสัมพันธ์อีกมากมายทั้งในที่สาธารณะหรือครัวเรือน ซึ่งต้องมีความเข้าใจผู้อื่น และวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่อยู่อาศัยหรือควบคู่กันไป จะทำให้เป็นสุขได้ ส่วนการเรียนรู้ของชุมชนตามเป้าหมายดังกล่าว จึงต้องใคร่ครวญและพิจารณาถึงอุปสรรคที่จะเกิดจากการเรียนแล้วไม่ค่อยจะรู้ หรือรู้เพียงผลลัพธ์ว่าเกิดอะไรขึ้น แต่ไม่สามารถเข้าใจหลักการนั้นได้ ซึ่งในความสามารถของเกษตรกรไม่เพียงพอที่จะประยุกต์ความรู้อันจำกัดที่มีอยู่ อีกทั้งปัญหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องจริงของชีวิต ไม่ใช่การทำโจทย์บนกระดาน เหล่านี้ทำให้เกษตรกรกลัวการเปลี่ยนแปลง จนกว่าจะสามารถสร้างความมั่นใจแก่พวกเขาให้ได้ก่อน ความพยายามที่จะพอเพียง จะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม เหลือเวลาในการสร้างความสัมพันธ์ และการเรียนรู้ความจริงที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดปัญญา และเป็นคนที่มีศักยภาพ การเรียนรู้ของชุมชนที่มีประสิทธิภาพ จึงควรเป็นการเรียนรู้แบบร่วมมือ โดยผ่านกระบวนการกลุ่มที่มีการจัดตั้งโดยสมาชิกของชุมชนที่มีความพร้อมทางความคิดระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการเรียนรู้ของกลุ่ม ซึ่งลักษณะการเรียนรู้ ควรมุ่งเน้นที่บรรยากาศของการเรียนรู้ ที่ก่อให้เกิดบรรยากาศของการช่วยกันคิดช่วยกันทำ ผลสำเร็จของการเรียนรู้จะอยู่ที่การปฏิบัติของสมาชิกที่มีความสามารถที่แตกต่างกัน สามารถประสานและช่วยเหลือกันตามความถนัด เกิดความสุขที่จะทำงานร่วมกันกับผู้อื่น มากกว่าจะแข่งขัน ชิงดีชิงเด่น หรือกระทำเพียงเพื่อให้ได้ความรู้เชิงเทคนิคเท่านั้น ชุมชนที่เริ่มเรียนรู้จึงไม่ควรเริ่มจากปัญหาที่ยากและไกลตัว ควรเป็นเรื่องที่ส่งผลต่อชุมชนหรือกลุ่ม มากกว่าจะเป็นปัญหาเฉพาะบุคคล ผู้นำชุมชนควรมีความสามารถในการหล่อหลอมจิตใจของสมาชิกให้มีความปรารถนาในสิ่งเดียวกัน ผู้นำที่ดีไม่ควรสร้างความกดดันให้เกิดแก่กลุ่ม แต่ทว่าบรรยากาศเชิงบวกจะสามารถชักนำให้เกิดความตื่นตัวและพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ความรู้สึกที่บ่งบอกว่าสำเร็จ คือ ความรู้สึกที่เชื่อในความสามารถของตน ในการผ่านปัญหาที่เผชิญอยู่ รู้สึกเป็นสุขกับผลของการ

กระทำเพราะนำไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับประเภทของงานว่าเล็ก ใหญ่ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น หรือเป็นเพียงงานในหน้าที่ อาจเป็นเพียงเรื่องง่าย ๆ ที่เป็นกิจกรรมปกติประจำวัน ก็สามารถสร้างความรู้สึกรักความสำเร็จให้เกิดขึ้นได้ ผลลัพธ์คือความภาคภูมิใจ

3. องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539 : 52) กล่าวว่า การส่งเสริมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนี้ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือและบทบาทของคนหลายฝ่าย ซึ่งมีจุดอ่อน จุดแข็งและความสามารถในการทำงานกับชุมชนแตกต่างกัน กล่าวคือ

1) สถาบันการศึกษาที่อยู่ในชุมชน มีความใกล้ชิดกับชุมชนและมีการกระจายตัวอยู่ทั่วถึงในทุกชุมชน จึงสามารถมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการกลุ่มในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชนได้

2) หน่วยงานของรัฐ มีจุดเด่นในด้านการมีทรัพยากรและความชอบธรรม ซึ่งสามารถใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ในฐานะฝ่ายสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน มากกว่าเป็นฝ่ายดำเนินการเอง โดยสนับสนุนในเรื่องนโยบาย กองทุน สำหรับพัฒนาชุมชน และความช่วยเหลืออื่น ๆ ที่ชุมชนต้องการ

3) องค์กรพัฒนาเอกชน มีข้อได้เปรียบในด้านความคล่องตัวในการดำเนินงาน เหมาะกับการทำงานด้านการกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาในชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่าย และการเป็นตัวเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับฝ่ายต่าง ๆ

4) องค์กรธุรกิจเอกชน มีจุดเด่นในด้านความรู้และทักษะในการจัดการทางธุรกิจ จึงสามารถช่วยสนับสนุนงานของชุมชนได้ทั้งในการพัฒนาทักษะความรู้ความสามารถของชุมชนในการจัดการเชิงธุรกิจ และในด้านการพัฒนาธุรกิจการตลาดสำหรับสินค้าของชุมชน

5) องค์กรชุมชน ผู้นำชุมชนเป็นหัวใจสำคัญในการฟื้นฟูพลังของชุมชนขึ้น เพื่อดำเนินพัฒนาตัวชุมชนเอง ชุมชนจำเป็นต้องรักษาความสามัคคี มีธรรมะ และมีกิจกรรมการเรียนรู้และการจัดการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

ส่วน อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์(2548 : 187 - 191) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของชุมชน เป็นวิธีการที่ชุมชนเรียนรู้แลกเปลี่ยนกันทั้งระหว่างสมาชิกชุมชนและบุคคลภายนอกที่อาศัยสื่อและวิธีการหลากหลาย ไม่แยกขาดจากความสำนึกสาธารณะการเรียนรู้ของชุมชนที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความรับผิดชอบ การยอมรับผูกพัน โดยอาจจำแนกองค์ประกอบได้ ดังนี้

1) ตัวบุคคล กลุ่มบุคคล และชุมชนในลักษณะของภาพรวมที่เป็นตัวทางทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่จำแนกเป็น 2 กลุ่มสำคัญ คือ ผู้ถ่ายทอดและผู้รับข้อมูลนำไปสังเคราะห์จน

กลายเป็นความรู้ที่บุคคลในชุมชน หรือจากภายนอกชุมชนต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ทั้งผู้ถ่ายทอด และผู้เรียนรู้จากการรับการถ่ายทอดความรู้ ที่ต่างคนก็ผลักดันทำหน้าที่ในการให้และรับ

2) เนื้อหาความรู้ ที่อาจจะจำแนกตามประเภทขององค์ความรู้หลัก องค์ความรู้ย่อย หรือประเภทกลุ่มวิชาความรู้ และประเด็น ซึ่งเป็นความรู้ที่มีอยู่จริงในท้องถิ่น (local indigenous knowledge) และได้รับการถ่ายทอดข้ามวัฒนธรรม ข้ามชุมชน และห้วงเวลาจนกลายเป็นความรู้ใหม่ของชุมชน ซึ่งอาจทำเป็นหลักสูตรการเรียนรู้ของการศึกษาในระบบโรงเรียน หรือ นอกกระบวนโรงเรียนก็ได้ แต่โดยธรรมชาติแล้ว เป็นการศึกษาตามอรรถาธิบายที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต จึงอาจเรียกได้ว่า เนื้อหาความรู้ที่ชุมชนเรียนรู้เป็นส่วนใหญ่ในวิถีชีวิตประจำวัน คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิตภายใต้บริบทของสิ่งแวดล้อมดังที่กล่าวมาแล้ว

3) เป้าหมายการถ่ายทอด ควรเป็นไปตามที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจเลือกสรรเอง มากกว่าเป็นการยึดเยื้อให้จากบุคคลภายนอกชุมชน เว้นแต่เป็นกรณีสำคัญที่องค์กร หรือรัฐเห็นความจำเป็นในการกำหนดเป้าหมายการถ่ายทอดตามโครงการที่วางไว้

4) วิธีการถ่ายทอดและเรียนรู้ เป็นไปตามธรรมชาติที่ชุมชนถนัด ทั้งเวลาและความไม่เป็นทางการ โดยใช้ภาษาและความเข้าใจของชุมชนเองมากกว่าเป็นการกำหนดโดยบุคคลอื่นที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน เช่น การศึกษาคูงานและรับฟังสิ่งที่อีกชุมชนหนึ่งประสบความสำเร็จ หรือล้มเหลว (Best-Practice or Failure-Practice Learning) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และเนื้อหาการเรียนรู้ ส่วนการเรียนรู้ในความรู้ที่มีอยู่จริงในท้องถิ่นนั้น มักเป็นวิธีการหล่อหลอมกลมกลืนทางสังคม (Socialization) ที่ไม่จำกัดด้วยเวลา วิธีการ จำนวนผู้เรียนและการใช้สื่อ แต่เป็นการถ่ายทอดความรู้เชิงวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตประเพณีและการประกอบอาชีพจากภายในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มอาชีพท้องถิ่นและกลุ่มชุมชนทางวัฒนธรรม ตามความสะดวกของเวลาและโอกาสที่ยืดหยุ่น

5) บทบาทหน้าที่ของเนื้อหาความรู้ ที่มีการถ่ายทอดในชุมชน ทำหน้าที่เป็นกลไกการเชื่อมโยงสัมพันธ์ภาพของสมาชิกและเครือญาติในทางบวก หรือทางลบ และปรับระบบการประกอบอาชีพ การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในด้านต่าง ๆ

6) การมองเชิงกระบวนการและองค์รวม (Holistic Configuration) คงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากที่สมาชิกชุมชนจะบรรยายเนื้อหาความรู้เป็นประเด็นชัดเจน โดยมีสื่อทันสมัยให้แก่ผู้เรียนรู้ที่มาจากภายนอกชุมชน ฉะนั้น ต้องเป็นหน้าที่ของผู้เรียนรู้ที่ควรกำหนดขั้นตอนง่าย ๆ ดังนี้

(1) ศึกษาบริบทชุมชน และบริบทย่อยตามประเด็นย่อยภายใต้วัตถุประสงค์หลักที่ผู้เรียนตั้งใจจะเรียนรู้ จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

(2) กำหนดประเด็นหลัก ประเด็นย่อย คำถามง่าย ๆ แต่สัมพันธ์กันภายใต้ลักษณะองค์ความรู้ที่กำหนดไว้ เพื่อให้ผู้ถ่ายทอดและรับการเรียนรู้เข้าใจความหมายตรงกัน

(3) วิเคราะห์และตีความจากข้อมูลที่เก็บได้จากภาคสนามทันทีเท่าที่ทำได้

(4) เชื่อมโยงข้อมูลที่วิเคราะห์และตีความแล้วเข้าด้วยกัน

กระบวนการเรียนรู้อาจทำได้ในเวลาเดียวกันจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและผู้ถ่ายทอด โดยใช้การศึกษาวิจัยเป็นกลไกและวิธีการจัดการความรู้ การเรียนรู้ของผู้วิจัยในฐานะผู้เรียนและชุมชนในฐานะของผู้แลกเปลี่ยนความรู้ นั้น ส่วนใหญ่อาศัยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลักและผสมผสานด้วยการวิจัยเชิงปริมาณ เน้นการสำรวจสนาม (Field Survey) ในรูปแบบของการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การอภิปรายกลุ่มย่อยของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ผ่านการเลือกสรรมาอย่างเป็นเหตุเป็นผลที่เหมาะสม นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังจัดการข้อมูลจากคำบอกเล่า นิทานพื้นบ้านปรัมปรา และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังวิจัยนั้น เป็นต้น

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (อ้างใน อุดุลย์ วังศรีคุณ . 2543 : 29) กล่าวว่า รากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการคือ

1) คน ประกอบด้วย ผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

2) ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น

3) ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

4. เป้าหมายและการเสริมสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ของชุมชน

เป้าหมายของนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ชุมชนจะต้องสร้างขึ้นมา เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ให้คุณค่ากับการเรียนรู้และศักยภาพในการพัฒนา การที่จะสร้างนวัตกรรมขึ้นมาใหม่ก็สร้างจากสิ่งที่มีอยู่ซึ่ง ได้แก่ คน ความรู้ และกระบวนการที่จะนำไปสู่สถานะที่พึงประสงค์นั้น ๆ แต่ใช้แนวคิด และกระบวนการใหม่ เพื่อให้สิ่งที่มีอยู่นั้นดีขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การเสริมสร้างในสิ่งเหล่านั้น คือ (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. 2548 : 64-65)

4.1 การเสริมสร้างบุคคลและเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ หรือ การสร้างคนและกลุ่มคนให้เป็นบุคคลและองค์กรแห่งการเรียนรู้ ที่มีคุณธรรม/จริยธรรมหรือคุณสมบัติตามที่สังคมปรารถนา

4.2 การเสริมสร้างและการจัดการความรู้ หรือ การสร้างและยกระดับชุดความรู้ของชุมชน โดยการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า “ถ้าความรู้ไม่มีต้องเสริมสร้างถ้าความรู้มีอยู่แต่ไม่ปรากฏต้องจัดการ”

4.3 การสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางสังคม หรือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มคนที่เชื่อมโยงกัน การกิจ และการจัดการทางสังคมที่นำไปสู่ความยั่งยืนของสรรพสิ่ง

การเสริมสร้างกระบวนการทั้ง 3 ประการดังกล่าว อาจเรียกได้ว่าเป็น “เป้าหมายของการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้” ที่เชื่อมโยงคน ความรู้ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้เป็นแบบแผนของการพัฒนา ที่ยึดคนและความรู้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เป้าหมายของการเสริมสร้างการเรียนรู้มิได้อยู่เพียงแค่การได้เทคนิคและวิธีการใหม่เท่านั้น เป้าหมายหลักยังอยู่ที่การสร้างคน ความรู้ และการนำผลของความรู้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ในสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน

5.กลไกการจัดการเรียนรู้ของชุมชน

สุพัตรา ซาติปัญชาชัย (มปป : 111 – 112) ได้กล่าวถึง สิ่งที่ทำให้การเรียนรู้ของชุมชนสำเร็จ ว่า หลักการกระบวนการเรียนรู้ ถ้านำมาวิเคราะห์ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในกรณีชุมชนคำปลาหลายได้รับผลสำเร็จเกิดจากสิ่งต่อไปนี้

- 1) ความพร้อมของผู้เรียนรู้ ที่จะรับรู้สิ่งใหม่ ๆ ที่แตกต่างจากเดิม ซึ่งเป็นได้ทั้งจิตใจพร้อม และเงื่อนไขการดำรงชีวิตที่ทำให้พร้อมที่จะมารับรู้
- 2) ความพร้อมของนักจัดการความรู้/ผู้ทำหน้าที่สอน
- 3) กระบวนการถ่ายทอดที่เหมาะสมสอดคล้องกับบรรยากาศและผู้เรียนรู้
- 4) องค์ความรู้ที่ใช้ในการถ่ายทอดเหมาะกับสถานการณ์ โดยใกล้เคียงความเป็นจริงให้มากที่สุด

ซึ่ง สีสถาภรณ์ นาครทรรพ (2538 : 51 - 52) กล่าวว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนเป็นกุญแจสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการสร้างสรรค์การพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะมีพลังมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) ภูมิปัญญาและธรรมชาติ 2) การเรียนรู้ 3) การจัดการ ในชุมชนมีองค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ มีพลังและสมดุลกัน จะพบว่าสามารถแก้ปัญหาของคนในชุมชนได้ทุก ๆ ด้าน

ส่วน วิจารย์ พานิช (อ้างใน พระมหาสุทิตย์ อาภาภโร. 2548 : 107 –108) กล่าวสรุปในเวทีสัมมนาทางวิชาการนวัตกรรมการเรียนรู้ ถึงวิธีการปฏิบัติของกลไกการเรียนรู้ของชุมชนว่ามีแนวทางการจัดการ ดังนี้

- 1) ใช้ “ทุกข์” หรือ “ปัญหา” เป็นตัวตั้งในการจัดการตนเองของชุมชน และเชื่อมโยงคนที่มีควาทุทุกข์เข้าด้วยกันเป็นกลุ่มเพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

- 2) ค้นหาปัญหาของตัวเองโดยเน้นการมีส่วนร่วม มีการจัดการและทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง
- 3) มุ่งการพัฒนาที่เริ่มต้นจากการพัฒนาด้านความคิดของคนในชุมชน
- 4) สร้างความรู้และวิธีการใหม่ โดยมุ่งเน้นสิทธิของส่วนรวม
- 5) เน้นการจัดการความรู้โดยการผสมผสานกับความรู้เดิมที่มีอยู่ ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และความรู้ในกระแสโลกาภิวัตน์เพื่อปรับใช้ในชุมชนของตน
- 6) จัดการความรู้ด้วย “การประเมิน” “ผลิตซ้ำ” “ทำใหม่” และส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (อ้างใน สิริลักษณ์ ยัมประสาทพร. 2548 : 62-69) ได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์การจัดการเรียนรู้ของชุมชนในทศวรรษใหม่ ว่า การเรียนรู้เป็นเครื่องชี้ถึง “ความเป็นมนุษย์” ของมนุษย์ การเรียนรู้ที่ดีเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดของมนุษย์ การเรียนรู้แบบใหม่ เป็นการไปปรับเปลี่ยนมนุษย์ ทั้งโครงสร้างในสมองและโครงสร้างทางสังคม ให้เกิดการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกัน “บนพื้นฐานของความสมดุล” โดยเริ่มต้นจากสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบเพื่อการอยู่ร่วมกัน และสัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบในการอยู่ร่วมกัน มนุษย์จึงต้องเปลี่ยนจากการนำตนเองเป็นตัวตั้ง เป็นการนำศีลธรรมการอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้ง และเชื่อมด้วยแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน สำหรับ “การเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข” นี้ สะท้อนถึงแนวคิด 4 เรื่องด้วยกัน คือ แนวคิดเรื่องชุมชน ซึ่งชุมชน คือ การอยู่ร่วมกัน แนวคิดเรื่องความเป็นสุข ซึ่งชุมชนเป็นสุข หมายถึง มีการพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งหมด อาทิ เรื่องเศรษฐกิจ จิตใจ ครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ ฯลฯ โดยบูรณาการเข้ามาเป็นเนื้อเดียวกันจึงจะเกิดเป็นสุขขึ้น แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ ชุมชนจะเป็นสุขต้องอาศัยการเรียนรู้ โดยเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน และ แนวคิดเรื่องเสริมสร้าง คือ ไม่ใช่การไปสอน แต่เป็นการไปหนุนเสริมเรื่องการเรียนรู้ของชุมชน นอกจากนี้ การนำ “ชุมชน” เป็นตัวตั้งในที่นี้ ยังถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญอีกด้วย กล่าวคือ หากเน้นคนหรือครอบครัว ในแต่ละคน แต่ละครอบครัวคงไม่มีพลังพอที่จะต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าเข้ามาได้ แต่สำหรับชุมชนนั้นมีขนาดและมีพลังพอเหมาะที่จะเป็นจุดยุทธศาสตร์ได้เป็นอย่างดี ชุมชนทำหน้าที่ กลั่นกรองสิ่งต่าง ๆ จากภายนอกก่อนที่จะนำเข้ามาในชุมชน ในครอบครัว ฉะนั้น ชุมชนจึงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ ซึ่งหากชุมชนมีความเข้มแข็งก็จะสามารถจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาได้ ด้วยเหตุนี้ “ความเป็นสุขของชุมชน” จะเกิดขึ้นได้ จึงต้องมีการเข้าไปส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติ ให้เกิดความเข้มแข็ง และสามารถดูแลตัวเองได้ ซึ่งในการส่งเสริม การเรียนรู้นี้ อาจเป็นความรู้เก่าที่มีอยู่ในชุมชน หรือ เป็นการเสริมสร้างความรู้ใหม่ ๆ ให้กับชุมชนก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องเน้นการ

เรียนรู้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ และต้องพัฒนาอย่างมีบูรณาการ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันและมีผลกระทบถึงกันทั้งหมด ซึ่งก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อนุพงษ์ วาวงศ์มูล (2542 : 69 – 102) ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวนนทในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริใหม่ : ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท” ผลการศึกษาพบว่า โครงการส่งเสริมการใช้น้ำตามทฤษฎีใหม่สามารถสนองแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ได้ ทั้งในขั้นมืออยู่ – มีกิน และเพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายทำให้คุณภาพชีวิตชาวนนทเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจ พบว่า ครัวเรือนของสมาชิกในจังหวัดเชียงรายและแพร่ มีรายได้อันเป็นผลมาจากการดำเนินกิจกรรมแบบผสมผสานสูงกว่า 99,732 บาทต่อปี ซึ่งเป็นรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกรในชนบท และในด้านการลดรายจ่ายในครัวเรือน พบว่า สมาชิกได้บริโภคผลผลิตที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน คิดเป็นมูลค่า ปีละประมาณ 26,958.89 บาท และ 36,107.39 บาท ตามลำดับ ในด้านสังคมพบว่า ได้สร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นแก่องค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นทั้งสองจังหวัด คือ เชียงราย และแพร่

อรสุดา เจริญรัต (2543 : 116 – 118) ได้ศึกษา เรื่อง “การเกิดขึ้นการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” ผลการศึกษา พบว่า

1) การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ ของแนวทางเศรษฐกิจ พอเพียง ภายใต้โครงสร้างของสังคมประเพณี ซึ่งมีโน้ตทัศน์ที่ได้จากการศึกษาพบว่า เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมประเพณี ด้วยเงื่อนไขร่วมกัน 2 ประการ เงื่อนไขประการแรกคือ การมีวิถีการผลิตแบบยังชีพที่มีความเชื่อมโยงสมดุล ระหว่างการผลิต และการบริโภค และเงื่อนไขประการที่สองคือ ศักยภาพชุมชนที่ยังคงรักษาอำนาจ ในการที่จะจัดการดูแลจัดการทรัพยากรต่างๆ ของตนเองไว้ได้ อยู่ในเกณฑ์ที่ดี นอกจากนั้น ผลที่ได้มาจากการศึกษาพบว่า การดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ยังมีเงื่อนไขสนับสนุนอีก 4 ประการ คือการปลอดจากการแทรกแซงของอิทธิพลภายนอก และระบบการค้าแบบเงินตรา สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่า การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม และการมีจำนวนประชากรที่มีขนาดพอเหมาะพอดีซึ่งเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เศรษฐกิจพอเพียง สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างยั่งยืน ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สอดคล้อง และสมดุลกับธรรมชาติ รวมทั้งอยู่บนฐานของการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือแบ่งปันกัน ในชุมชน ได้เอื้อให้เศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำรงอยู่ในชุมชนนี้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นความพอเพียงในด้านการผลิตซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการจัดการที่ดิน แรงงาน และทุน ความพอเพียงในการบริโภค ที่เกี่ยวเนื่องกับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ควบคุม

พฤติกรรมการบริโภคต่างๆ ให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมและมีความสมดุล ความพอเพียงในการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของการอาศัย และแบ่งปันกันอย่างยุติธรรม และความพอเพียงในการจัดสรรผลผลิต ซึ่งเป็นการเข้าถึงทรัพยากรและให้ผลตอบแทนแก่เจ้าของปัจจัยการผลิตต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ การที่ชุมชนยังคงมีอำนาจในการจัดการเกี่ยวกับการจัดเกลาทางสังคมของตนเอง จึงทำให้ระบบการจัดการในรูปภูมิปัญญาต่างๆ ของชุมชนที่สืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษสามารถผลิตซ้ำ และถ่ายทอดให้แก่สมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง อันเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงยังคงดำรงอยู่ตลอดมา

2) จากการศึกษาพบว่า การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงที่ เป็นไปภายใต้การเปลี่ยนแปลงบริบทจากสังคมประเพณีมาสู่สังคมทันสมัย มีเงื่อนไขที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากสังคมประเพณี มาสู่สังคมทันสมัย ก็คือ การมีอิทธิพลภายนอกในรูปแบบต่างๆ เข้ามาแทรกแซงไม่ว่า จะเป็นการมีถนน สัมปทานป่าไม้ การค้าขายแบบทุนนิยม และการศึกษาสมัยใหม่ ไฟฟ้ารวมทั้งสื่อต่างๆ ปัจจัยดังกล่าวนี้ ทำให้การจัดระเบียบทางสังคม ตั้งแต่โลกทัศน์ ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานของชุมชน ที่ปรากฏอยู่ในรูปจารีตประเพณีความเชื่อต่างๆ แตกต่างไปจากเดิม ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งการผลิต การบริโภคการแลกเปลี่ยนและการจัดสรรผลผลิตต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยในด้านการผลิตนั้น พบว่า การจัดการปัจจัยการผลิต ได้แก่ ที่ดิน แรงงานทุนและการจัดการในการผลิตต้องเปลี่ยนแปลงไป โดยบรรทัดฐานของชุมชนที่เคยควบคุมให้สมาชิก จัดการปัจจัยการผลิตเหล่านี้บนพื้นฐานของความสมดุลกับธรรมชาติและการเอื้อเพื่อแบ่งปันกัน ในชุมชนต้องเปลี่ยนเป็นบรรทัดฐานของเงินตราและปัจเจกชนที่เข้ามาแทนที่ ด้านการบริโภคนั้น พบว่า มีอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามาทำให้ทัศนคติและพฤติกรรมในการบริโภคเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะการเลียนแบบ และการพึงพาผลผลิตต่างๆ จากภายนอกมากขึ้นมีผลทำให้การบริโภคและการผลิตไม่ได้ดำรงอยู่ในอำนาจและการควบคุมของครอบครัวและชุมชนอีกต่อไป แต่ต้องสัมพันธ์กับตลาดภายนอกที่ตนเสียเปรียบ เนื่องจากการมีอำนาจการต่อรองที่น้อยกว่า จึงทำให้เกิดความไม่พอเพียงในการบริโภคขึ้น สำหรับการแลกเปลี่ยนและการจัดสรรผลผลิตนั้น ได้เข้าสู่ความสัมพันธ์แบบเงินตราที่มีความไม่เท่าเทียมกัน แทนที่ความสัมพันธ์แบบเดิม ที่ตั้งอยู่บนฐานของการพึ่งพาและแบ่งปันกันอย่างเสมอภาคการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านี้มีผลทำให้เกิดความไม่สมดุล ระหว่างการผลิตและการบริโภคเกิดขึ้น ซึ่งชุมชนมีความจำเป็นต้องปรับตัวภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปเหล่านี้ให้สอดคล้องและเหมาะสม เพื่อให้สามารถรักษาความพอเพียงของตนไว้ได้ จากการศึกษาพบว่ากระบวนการปรับตัวของชุมชนดังกล่าวนี้ ตั้งอยู่บนเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการ คือ การปรับตัวโดยพยายามรักษาความสมดุลระหว่างการผลิต และการบริโภคไว้ และการปรับตัวด้วยการพยายามที่จะสร้างกระบวนการต่อรองและจัดการรูปแบบต่างๆ

ภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมใหม่ ที่พยายามรักษาอำนาจ ตลอดจนความสัมพันธ์ที่สมดุลกับธรรมชาติ และการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนไว้ด้วยวิธีการต่างๆ กระบวนการปรับตัวด้านการผลิตที่ปรับตัวเข้าสู่การมีสองวิถีการผลิตร่วมกัน ทั้งวิถีการผลิตแบบยังชีพและการค้า ซึ่งได้นำไปสู่การปรับตัวของปัจจัยการผลิตต่างๆทั้งที่ดิน แรงงาน ทุน และระบบการจัดการอื่นๆ ซึ่งทำให้บรรทัดฐานเดิมที่เคยควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เปลี่ยนแปลงในรูปแบบใหม่ๆ เช่น มีการรวมกลุ่มกันทำการเพาะปลูกในลักษณะเกษตรเชิงอนุรักษ์ การตั้งกลุ่มทอผ้า กลุ่มออมทรัพย์และธนาคารข้าว เพื่อธำรงรักษาการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความสมดุลกับธรรมชาติ และการพึ่งพาอาศัยแบ่งปันกันในชุมชนไว้ ภายใต้รูปแบบการรวมกลุ่มทำกิจกรรมการเพาะปลูกเชิงอนุรักษ์แทน นอกจากนี้ กระบวนการปรับตัวด้านการบริโภค ที่พยายามดำรงวิถีการผลิตเพื่อการบริโภค การยึดมั่นในจารีตประเพณีเดิมที่เกี่ยวกับการบริโภค ในขณะเดียวกันก็สร้างระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ เช่น การวิสาสะกันในกลุ่มสมาชิก บทบาทการเข้ามาควบคุมสื่อของครอบครัวต่างก็เป็นกระบวนการปรับตัวที่เข้ามาควบคุมให้การบริโภคเป็นไปอย่างเหมาะสมภายใต้เงื่อนไขของความสมดุลกับการผลิตทั้งสิ้น การปรับตัวด้านการแลกเปลี่ยนและการจัดสรรผลผลิตที่พยายามสร้างอำนาจต่อรอง และความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันผ่านการรวมตัวเป็นกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหกรณ์ ฯลฯ แสดงให้เห็นถึงความพยายามปรับตัวเข้าสู่ความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค

สกล พรหมสิน (2546 : 98 – 99) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงกับคุณภาพชีวิตของประชาชน ในตำบลหงษ์เจริญ อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาในแต่ละด้าน ปรากฏว่า ด้านครอบครัวเข้มแข็งมากเป็นอันดับแรก รองลงมา ได้แก่ ด้านปัจจัยสี่พอเพียง ด้านการศึกษาถ้วนทั่ว ส่วนรายได้พอเพียงอยู่ในระดับต่ำสุด ส่วนระดับการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการดำเนินชีวิตอยู่ในระดับสูง คิดเป็นร้อยละ 50.8 รองลงมา คือ การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 48.7 และการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับต่ำ คิดเป็นร้อยละ 0.50

นิรัต ถึงนาค และ ชมพูนุท เมฆเมืองทอง (2550 : 181 - 182) ศึกษาวิจัยเรื่อง การวิจัยและพัฒนากรณีศึกษาเกษตรกรที่ดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดมหาสารคาม

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้การดำเนินชีวิตของเกษตรกรตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงประสบความสำเร็จ คือ การได้รับกำลังใจจากหน่วยงานรัฐเพราะเกษตรกรยังมีความเชื่อว่าการที่มีหน่วยงานรัฐไปเยี่ยมเยียน จะก่อให้เกิดกำลังใจ นอกจากนี้จะได้ทราบแนวทางใน

การแก้ไขปัญหาในด้านต่าง ๆ นอกจากนี้ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ค้นพบจากการวิจัย คือ การสร้างตัวอย่างความสำเร็จเป็นหัวใจสำคัญของการขยายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรได้อย่างสำเร็จ เพราะสังคมเกษตรกรยังต้องการความเชื่อมั่น และหากมีตัวอย่างในชุมชนของตน มีเจ้าหน้าที่ภาครัฐส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งแล้วจะเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มั่นใจ และผลักดันให้เกิดแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่ประสบผลสำเร็จของเกษตรกรในจังหวัดมหาสารคามต่อไป

ชาญวิทย์ โวหาร (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการลดปัญหาความยากจน : ศึกษากรณีชุมชนประดิษฐ์โทรการ เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

ผลการวิจัยพบว่า 1.บริบทชุมชน เป็นชุมชนชานเมืองที่มีที่อยู่อาศัยหนาแน่น สมาชิกชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด เพราะเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และส่วนใหญ่ย้ายถิ่นมาจากต่างจังหวัด มีการประกอบอาชีพเครื่องทองลงหิน ผู้นำได้รับการยอมรับจากชุมชน เป็นแกนกลางประสานงาน ความร่วมมือในการทำกิจกรรม โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ทูนของชุมชนประกอบไปด้วย ทูนทรัพย์ การมีเงินออม ทูนทางสังคมมีกลุ่มหัตถกรรมเครื่องทองลงหิน ความเข้มแข็งของอำนาจต่อรองการกำหนดราคา มีสวัสดิการชุมชนผ่านกิจกรรมกองทุนชุมชนเมืองให้แก่คนยากจนหรือผู้ด้อยโอกาสให้เข้าถึงทรัพยากรชุมชน มีผู้นำชุมชนสตรีจำนวนมากเป็นผู้คอยกระตุ้น ชี้นำชุมชน ให้มีความคิดที่กว้างไกล ปิดโลกทัศน์ให้แก่ชุมชนได้แสดงศักยภาพของตนเองตามความถนัดและความสามารถ มีเวทีชาวบ้านหรือการเข้าร่วมทำกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง 2.ความคิดรวบยอดของชุมชนเข้มแข็งในทัศนะของคนในชุมชน คือ สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีต่อส่วนรวม มีวัฒนธรรมของชุมชนเป็นพื้นฐาน มีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ มีการสะสมทุนหรือสวัสดิการชุมชน รวมทั้งความตระหนักถึงความเป็นเจ้าของชุมชน 3. กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการลดปัญหาความยากจนในทัศนะของคนในชุมชน ได้แก่ ขั้นตอนของการรวมพลังกลุ่มคนในชุมชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม การสร้างทุนและจัดสวัสดิการชุมชน การประสานการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการที่เป็นขั้นตอนเหล่านี้ถือเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการลดปัญหาความยากจน คือ ลดความอึดอัด ขัดสน และความไม่เสมอภาค ด้วยการมีกองทุน มีเงินออม เงินทุนหมุนเวียนสำหรับประกอบอาชีพ มีกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ มีสวัสดิการของการช่วยเหลืองานฉาบฉวย ทุนการศึกษาสำหรับเด็กยากจน เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ การช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ การรวมกลุ่มและเครือข่ายรวมทั้งอาชีพ ประเด็นดังกล่าวเหล่านี้ถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนในชุมชนสามารถลดปัญหาความยากจนได้ ถ้าชุมชนสามารถธำรงความเข้มแข็งไว้ได้อย่างยั่งยืน

สัตยา กลิ่นพันธุ์ (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ผลการดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจนระดับครัวเรือน กรณีศึกษาอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า ประชาชนมีระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารกับทางราชการ อยู่ในระดับมาก มีการร่วมกิจกรรมกับหน่วยราชการ อยู่ในระดับน้อย และมีสภาพปัญหาคความยากจนก่อนและหลังปี 2546 อยู่ในระดับน้อย ส่วนปัจจัยด้านอาชีพ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารกับทางราชการ และการร่วมกิจกรรมกับหน่วยราชการของประชาชนในครัวเรือนที่แตกต่างกันมีผลต่อการแก้ไขปัญหาคความยากจนแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนปัจจัยด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ และสุขภาพของผู้ปกครองครัวไม่มีผลต่อการแก้ไขปัญหาคความยากจน ข้อเสนอแนะของประชาชน คือ อยากให้ทางภาครัฐบาลช่วยจัดสรรงบประมาณในการช่วยเหลือให้มากกว่านี้ เช่น โครงการ SML และกองทุนหมู่บ้าน ให้ทางรัฐบาลช่วยเหลือเรื่องน้ำมันปัญหาผลผลิตต่ำ และหาอาชีพเสริมให้กับประชาชนในชุมชน

วันฉัตร สุวรรณเกียรติ (อ้างใน สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549 : 13) ได้ทำการศึกษา โครงการติดตามความก้าวหน้าและการประเมินผลการแก้ไขปัญหาคความยากจนของประเทศไทย ซึ่งเป็นงานวิจัยร่วมระหว่างศูนย์วิจัยเศรษฐกิจประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงปี พ.ศ. 2547

ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า 1) ความยากจนในมิติรายได้เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนสำหรับกลุ่มบุคคลทั่วไป 2) ความยากจนในมิติการศึกษาเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนสำหรับกลุ่มเด็ก/เยาวชน 3) ความยากจนในมิติการศึกษายังสมควรได้รับการแก้ไขปัญหาคให้ดียิ่งขึ้นสำหรับกลุ่มสตรี 4) ความยากจนในมิติการศึกษาเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนในกลุ่มผู้สูงอายุ และ 5) ค่าดัชนีชี้วัดการแก้ไขปัญหาคความยากจนจำแนกตามพื้นที่ พบว่า ความยากจนในมิติรายได้เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนต่อไป

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ การวิจัยนี้มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือที่ครอบคลุมถึงเรื่องโครงสร้างของระบบการเรียนรู้ ปัจจัยและทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ เงื่อนไขและสถานการณ์ที่ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ รูปแบบและวิธีการที่ใช้ในการเรียนรู้สำหรับคนทุกกลุ่มทุกวัยในท้องถิ่น และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราวดังกล่าวกับระบบการเรียนรู้และการอบรมที่เข้ามาจากภายนอกชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้โดยผ่านโครงสร้างและกระบวนการดังกล่าว

ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญเริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัว โดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นหลัง ๆ ต่อไป

ระบบการถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญนอกเหนือจากบ้านคือวัด ผู้เรียนได้แก่ ภิกษุ สามเณร หรือศิษย์วัดที่จะเรียนหนังสือ ความรู้ทางศาสนา จริยธรรม และความรู้อื่นจากพระภิกษุที่มีความรู้และเป็นที่น่าเชื่อถือของคนในท้องถิ่น ในปัจจุบันระบบการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ จากวัดยังคงมีอยู่และยังมีเด็กจำนวนไม่น้อยที่ได้เข้ารับการถ่ายทอดความรู้จากวัดโดยการบวชเรียน

ระบบการเรียนรู้ในชุมชนในระยะต่อมาได้แก่ โรงเรียน ซึ่งในระยะแรกไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านมากนัก แต่ต่อมาเมื่อมีผู้ให้ความสำคัญต่อการรู้หนังสือมากขึ้น และการมีค่านิยมที่ยกย่องผู้มีความรู้ทางด้านหนังสือ ประกอบกับบ้านเมืองเริ่มเจริญขึ้น ผู้ปกครองจึงมีทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป มีความต้องการให้ลูกหลานได้รู้หนังสือ และส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียน นอกจากนั้นจากตัวอย่างปัญหาการไม่รู้หนังสือของชาวบ้านที่ต้องติดต่อกับผู้อื่น ก็เป็นสาเหตุที่ประชาชนอยากให้ลูกหลานได้มีความรู้ทางด้านหนังสือจึงได้มีการจัดส่งลูกหลานให้เข้าโรงเรียน แต่การที่เนื้อหาสาระของการเรียนในโรงเรียนมีความแตกต่างไปจากบ้านและวัด การเรียนรู้ในโรงเรียนจึงเป็นการนำเด็กในท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการเรียนรู้แบบใหม่ที่แปลกจากระบบการเรียนรู้ที่เคยมีมาในท้องถิ่นเดิม

ศูนย์กลางการเรียนรู้ในท้องถิ่นได้เปลี่ยนจากวัดไปเป็นโรงเรียน ที่อ่านหนังสือพิมพ์ และเสียงตามสายประจำหมู่บ้าน แหล่งการเรียนรู้ตามอักษาศึกษาเกิดขึ้นได้ทั่วไปตามการขยายตัวของสื่อมวลชน ซึ่งนับได้ว่าเป็นสถานการณ์ที่ผลักดันให้ประชาชนชนวนขายที่จะเรียนรู้ การมีสื่อที่เอื้อต่อการเรียนรู้ใกล้ชิดตัวผู้เรียนยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ มากขึ้น

เงื่อนไขและสถานการณ์ภายนอก ทั้งการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค ความสะดวกในการติดต่อระหว่างคนจากแต่ละท้องถิ่น และการขยายตัวของสื่อมวลชนและวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก ปัจจุบันระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นดั้งเดิมยังคงหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก แต่ก็ยังสามารถรื้อฟื้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนในการจัดการศึกษา ให้เหมาะสมกับสภาพและวิถีชีวิตของประชาชนได้

วีระวุฒิ วงศ์สันต์ (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิด ด้านอาชีพของเกษตรกร โดยผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

รูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร มี 3 รูปแบบ คือ การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบ ธรรมชาติ เครือข่ายการเรียนรู้ และการเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ

การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ ขณะที่ชุมชนมีสภาพเป็นหมู่บ้านปิด ความเปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขจากภายนอกยังมีไม่มาก ทำให้การเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร เป็น หน้าที่หลักของแหล่งความรู้เดิมเริ่มจากครอบครัว เครือญาติอาวุโส และผู้รู้ในชุมชน ถ่ายทอด ความรู้เรื่องอาชีพการดำรงชีวิตเพื่อการอยู่รอดและอบรมกล่อมเกลาด้านศีลธรรมจริยธรรมภายหลัง จากที่ชุมชนเป็นหมู่บ้านเปิด ระบบราชการได้เข้าไปจัดการศึกษาให้กับคนในชุมชน โดยการจัดตั้ง โรงเรียนเป็นแหล่งความรู้ทางการขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้บทบาทการถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพเดิม ปรับเปลี่ยนไป

เครือข่ายการเรียนรู้ เกษตรกรได้อาศัยการเรียนรู้ลักษณะนี้มาแล้วในอดีตจากคนใน ครอบครัวและชุมชน แล้วเริ่มขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นตามสภาวะแวดล้อมที่คนใน หมู่บ้านมีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกได้สะดวกสบายกว่าเดิม เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ด้าน อาชีพการเกษตรแบบผสมผสานทั้งในและนอกชุมชน เป็นกลุ่มกิจกรรมการเกษตรหลายกลุ่ม คือ กลุ่มผู้ทำนา กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มผู้เลี้ยงหมู กลุ่มผู้เลี้ยงผึ้ง กลุ่มผู้ปลูกดาวเรือง กลุ่มผู้ปลูกหอมแดง และกลุ่มยุวเกษตรกร

การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ พบว่าเกษตรกรมีการเรียนรู้ด้านอาชีพจากแหล่งความรู้เดิม ได้แก่ เอกสารการเกษตรที่หน่วยราชการจัดทำเผยแพร่ และเอกสารที่มีจำหน่ายทั่วไป จากหอกระจายข่าว ของหมู่บ้าน และจากสื่อสารมวลชน โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ตามลำดับ

จากการศึกษาระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร พบว่า ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร เป็นระบบวิธีคิดที่มองทุกอย่างแบบองค์รวม การสะท้อนภาพของระบบคิดด้านอาชีพอาศัยการมอง และวิเคราะห์จากวิธีการผลิตใน 2 กิจกรรม คือ กิจกรรมเกี่ยวกับพืชและกิจกรรมเกี่ยวกับสัตว์ ซึ่งทั้ง 2 กิจกรรมมีวิธีการผลิตที่คล้ายคลึงกัน องค์ประกอบสำคัญของวิธีการผลิต ได้แก่ ชนิดของที่จะผลิต ทุน แรงงาน เครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ ฤดูกาลช่วงระยะเวลา การดูแลบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยวและ การตลาด นอกจากระบบคิดจากวิธีการผลิตปกติแล้ว ยังเชื่อมโยงต่อเนื่องด้วยระบบคิดการพัฒนา วิธีการผลิตให้ประสบความสำเร็จมากที่สุด

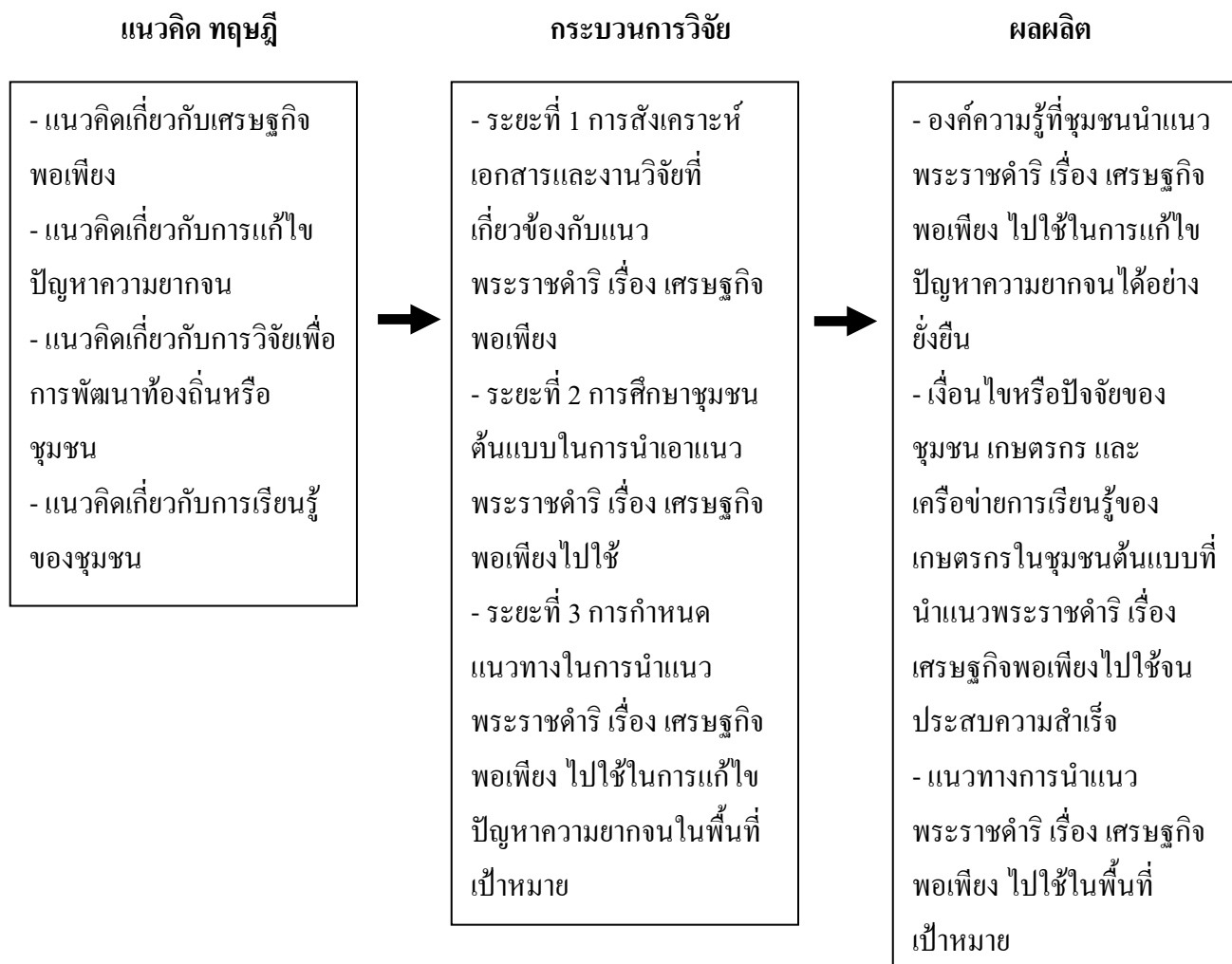
รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพ มีความสัมพันธ์กันโดยธรรมชาติของการเรียนรู้ ใน 3 ด้าน คือ ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ไปพร้อมกัน อีกทั้งยังสัมพันธ์กันในวิธีการผลิตทาง การเกษตร เพราะผลจากการเรียนรู้ทำให้เกิดระบบคิดเพื่อการตัดสินใจปฏิบัติจริงอย่างเหมาะสมใน

การดำรงชีวิตของเกษตรกร พบว่า เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมจากภายในและภายนอกหมู่บ้าน มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรตามลำดับ คือ จากการพัฒนาความเจริญสู่ชนบทและการจัดศึกษาภาคบังคับ ทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมในชุมชนลดความสำคัญลง ส่วนเครือข่ายการเรียนรู้ที่เคยมีเฉพาะในครอบครัวและหมู่บ้านได้เพิ่มปริมาณและกิจกรรมทางการเกษตรขึ้นอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งความรู้ที่มาจากสื่อสารมวลชน เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ จากทางราชการและภาคเอกชน ส่วนผลกระทบในด้านระบบคิด ด้านอาชีพของเกษตรกร ปรากฏชัดเจนจากการแก้ไข ปรับปรุง พัฒนาวิธีการผลิตของชุมชน เพื่อความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาวะการณ์อย่างต่อเนื่อง

นวพร ปัญญากรสกุล (2545 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิมของชุมชนชนบทในภาคเหนือ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

รูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิมของชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากครอบครัวและชุมชน ในรูปแบบของการสอน การอบรม การสั่งสอน และการดูว่ากล่าว ตักเตือน นอกจากนี้แล้ว การเรียนรู้ยังเกิดจากการทำงาน และการร่วมกิจกรรมของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การร่วมกลุ่มกิจกรรมที่แลกเปลี่ยนแรงงานกัน และกลุ่มกิจกรรมตามประเพณี เช่น งานบุญวันพระ หรืองานประเพณีอื่น การเข้าร่วมกิจกรรมเป็นไปโดยสมัครใจ และทำกิจกรรมตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง โดยไม่มีใครบังคับส่งผลให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 11 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย